

φυλλοειδής μετά ταπεινής ράχως κατά μήκος εκατέρωθεν τῆς λεπίδος βεβλαμμένης ἐλαφρῶς τὴν ἀκμὴν (ὄλικόν μήκος 0,184 μ., τῆς δὲ λεπίδος 0,102 μ. Πί ν. 156 ε, 2ον). Κατὰ τὴν κορυφὴν τοῦ αὐλοῦ δύο ὄπαι στρογγύλαι διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ ἀκοντίου.

ε. X 83. Αἰχμὴ ἀκοντίου σιδηρᾶ ἀποκεκρουμένη (ὄλικόν μήκος 0,211 μ., τῆς δὲ λεπίδος 0,117 μ. Πί ν. 156 ε, 3ον). Ἡ λεπίς, ἐν σχήματι ἐπιμήκους φύλλου βεβλαμμένη τὰς ἀκμὰς, ἐνισχύεται εἰς τὸ μέσον καὶ κατὰ μήκος διὰ γωνιώδους ράχως. Ὁ αὐλὸς ἀποκεκρουμένος ἐν μέρει κατὰ τὴν κορυφὴν φέρει δύο ὄπας διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ ἀκοντίου.

στ. X 84. Αἰχμὴ δόρατος χαλκῆ ἐν ἀρίστῃ καταστάσει (ὄλικόν μήκος 0,262, τῆς δὲ λεπίδος 0,161 μ., Πί ν. 156 ε, 4ον). Ὁξειδωσίς βαθυπρασίνη. Ἡ ἐπιμήκης φλογοειδῆς λεπίς μὲ τοξοειδεῖς ὤμους καὶ ὀξυκόρυφον ἀκμὴν ἐνισχύεται εἰς τὸ μέσον καὶ κατὰ μήκος ἐκατέρωθεν διὰ γωνιώδους ράχως. Εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ αὐλοῦ δύο κυκλικαὶ ὄπαι διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ δόρατος.

Τὸ ἐπὶ τῆς δυτικῆς κλιτύος τοῦ λόφου τοῦ Κάστρου τῶν Καλαβρύτων (Πί ν. 157 γ, δ) ἀρχαῖον νεκροταφεῖον ἐν θέσει Κιούπια, ἐκ τῶν ἀνευρισκομένων ταφικῶν πύθων (κιοῦπια) ὀνομασθεῖσιν οὕτω, ἀπέχει περὶ τὸ χιλιόμετρον τοῦ Κάστρου. Ἐπὶ τῶν δυτικῶν ὑπαρειῶν τοῦ Κάστρου παρατηροῦνται ἐρείπια μεσαιωνικῶν καὶ ἀρχαίων οἰκοδομημάτων, περισυνελέγησαν δὲ καὶ ὄστρακα ἀγγείου κλασσικῆς ἐποχῆς καὶ προϊστορικῶν. Ἐπὶ τοῦ τείχους τῆς δυτικῆς πλευρᾶς αὐτοῦ εἶναι ἐντετειχισμένοι καὶ ἀρχαῖοι λιθόπλινθοι (Πί ν. 157 β), ἀσφαλῶς δὲ θά υπῆρχε καὶ δευτερεύουσα πρόσβασις εἰς τὸ φρούριον ἀπὸ τῆς δυτικῆς αὐτῆς πλευρᾶς. Διότι τὸ φρούριον εἶναι προσιτὸν μόνον ἀπὸ τῆς Β πύλης δι' ἀτραποῦ λαξευθείσης ἐν πολλοῖς κατὰ μήκος τῆς ΒΑ πλευρᾶς. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ εἰς ὕψος 400 μ. περίπου ἀπὸ τῆς πεδιάδος τῶν Καλαβρύτων σχηματίζεται ἐν ἡρέμα ἐπικλινῆς ὀροπέδιον μήκους 350 μ. περίπου καὶ πλάτους 100 μ., ἐπὶ τοῦ ὁποίου σφῶνται τὰ ἐρείπια ὑπὲρ τὰς 50 οἰκίας, τεσσάρων ὕδατοδεξαμενῶν καὶ δύο πύργων.

Ἡ ὑπαρξίς ἀρχαίων ἐρειπίων καὶ ἀγγείων ἐπ' αὐτῆς τῆς ἀκροπόλεως τῶν Καλαβρύτων ἐπιτρέπει μετὰ μεγάλης πιθανότητος νὰ ταυτίσωμεν αὐτὴν πρὸς τὴν ἀρκαδικὴν πόλιν Κύναιθα¹³.

Ἐπειδὴ «οὐδεὶς ἄλλος χῶρος ἐπὶ τῆς κοι-

13. Γ. Παπανδρέου, Καλαβρυτινὴ Ἐπετηρὶς 154 κέ. Pieske RE XI 2480 κέ. E. Meyer, Peloponnesische Wanderungen 107 κέ.

λάδος τῶν Καλαβρύτων φαίνεται κατάλληλος πρὸς τοποθεσίαν τῆς ἀρχαίας πόλεως», τὴν αὐτὴν γνώμην ἐκφράζει καὶ ὁ ἀκαταπόνητος ἐρευνητὴς καὶ μελετητὴς τῆς ἱστορίας τῆς ἐπαρχίας Καλαβρύτων Γυμνασιάρχης Παπανδρέου, ὅστις πρῶτος ἀνεγνώρισε τὰ ἐρείπια τῶν Λουσῶν¹⁴ χωρὶς ἢ ἀνακοίνωσις αὐτῆ νὰ εἶναι γνωστὴ εἰς τοὺς διενεργήσαντας τὴν ἀνασκαφὴν. Ἀντιθέτως ὁ Meyer εὐρίσκει, ὅτι ἡ ἀκρόπολις εἶναι πολὺ ὕψηλὰ καὶ ἀπέχει πολὺ διὰ νὰ τοποθετήσωμεν τὴν ἀσήμαντον πόλιν Κύναιθα.

X 78. Ὑστερογεωμετρικὸν ψέλιον ἀπλῆς σπείρας μετὰ διαπεπλατυσμένων τριλόβων ἄκρων, τὰ ὅποια κοσμοῦνται δι' ἐγχαράκτων διαγραμμισμένων παραλλήλων γραμμῶν εἰς τὴν παρυφὴν καὶ κατὰ τὸν μέσον ἄξονα καὶ διὰ ζευγῶν σπειρῶν ἀντιθέτως συστρεφομένων ἢ μεμονωμένων. Τὸ κυλινδρικὸν τμήμα φέρει παραλλήλους ἐγχαράκτους γραμμὰς. Πίνος (πάτινα) βαθυπρασίνου χρώματος, διατηρούμενος ἐν μέρει εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πλευρᾶν (διαμ. 0,073 μ. Πί ν. 157 α). Εἰς Λουσούς, ὅθεν προέρχεται, εὐρέθησαν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Αὐστριακοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου καὶ ἄλλα χαλκᾶ γεωμετρικά, ὡς πόρπαι, δακτύλιος, λαβὴ Ὀ.Η.Η IV (1901) 52 - 58 εἰκ. 78 - 84, 90, 118. Παρόμοιος τύπος ψελίου μετὰ πεπλατυσμένων ἄκρων εἰς τὴν Συλλογὴν Καραπάνου, ἀρ. 720.

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΒΟΙΩΤΙΑΣ ΚΑΙ ΕΥΒΟΙΑΣ

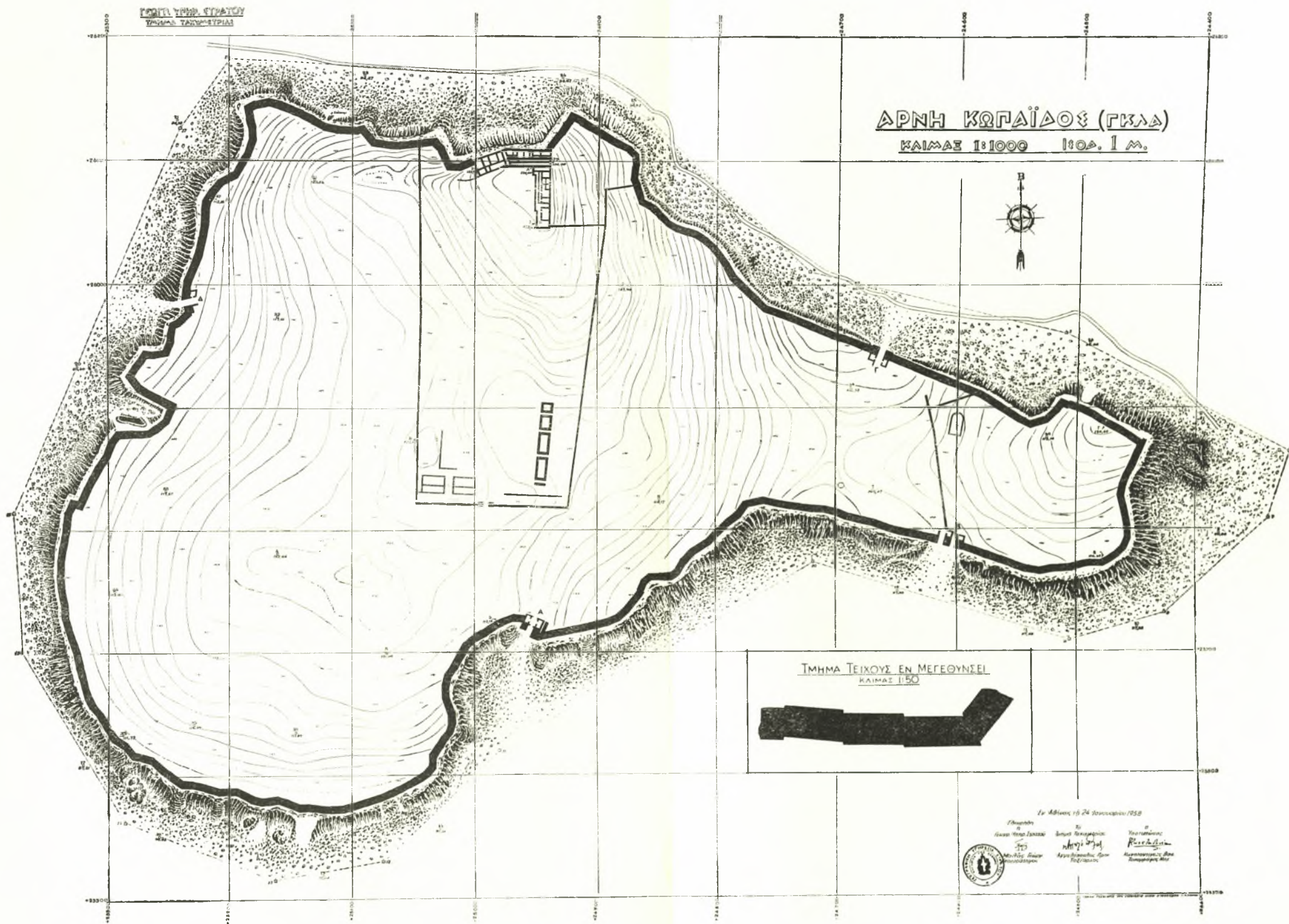
ΒΟΙΩΤΙΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΓΛΑ (ΑΡΝΗΣ) ΚΩΠΑΪΔΟΣ

Ὅταν πρὸ ὀλίγων ἐτῶν περιοδεύων τὴν Ἐφορείαν μου ἐπεσκέφθην καὶ τὴν περίφημον μυκηναϊκὴν ἀκρόπολιν τῆς Κωπαίδος, ἠσθάνθην κατάπληξιν ἀπὸ τὴν μεγαλοπρέπειαν καὶ τοῦ τοπίου καὶ τῶν ἐρειπίων, ἀλλὰ καὶ θλίψιν διὰ τὴν ἐγκατάλειψιν αὐτῶν. Αἱ τέσσαρες μνημειακαὶ πύλαι, φραγμέναι ἀπὸ σωροὺς ὀγκολίθων, ἦσαν ἀδιάβατοι, τὰ ὑπὸ τῶν Γάλλων τὸ 1893 ἀνασκαφέντα ἐρείπια εἶχον σχεδὸν τελείως ἐξαφανισθῆ ὑπὸ τὴν ὀργιῶδη ἀγρίαν βλάστησιν καὶ ἀγρίμια καὶ γιδοπρόβατα ἦσαν οἱ μόνοι τακτικοὶ ἐπισκέπται τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου.

Ἡ ἐπιθυμία μου, νὰ καταστήσω καὶ πάλιν προσιτὴν, εἰς τοὺς ἀρχαιοφίλους καὶ τοὺς μελετη-

14. Παπανδρέου, Ἀζανιάς, 1886, 44.

Σχεδ. 1. Γενικόν τοπογραφικόν διάγραμμα του περιβάλλοντος της Ἀρχαίας Ἀκροπόλεως, ἐκπονηθέν ὑπὸ τῆς Γεωγραφικῆς Ὑπηρεσίας Στρατοῦ

τάς, τὴν μοναδικὴν αὐτὴν μυκηναϊκὴν ἀκρόπολιν, τὴν μεγαλυτέραν τῆς Ἑλλάδος, νὰ μελετήσω τὰ ὀρατὰ ἐρείπια καὶ νὰ ἀποκαλύψω ἴσως καὶ νέα, εὔρε τὴν πρόθυμον ὑποστήριξιν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας δαπάναις τῆς ὁποίας ἐνήργησα μικρᾶς μὲν ἐκτάσεως κατ' ἀρχάς, μεγαλυτέρας δὲ τελευταίως συστηματικᾶς ἐρεύνας καὶ ἀνασκαφάς.

Αἱ ἀνασκαφαὶ αὐταὶ διεξαγόμεναι ἀνελλιπῶς, ἀπὸ τοῦ 1955 μέχρι καὶ τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1961, εἶχον τὰ ἐξῆς ἀποτελέσματα :

1. Τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ὄγκωδων λίθων τῶν φρασσόντων τὰς διόδους τῶν πυλῶν καὶ καλυπτόντων τὰ ἐκατέρωθεν αὐτῶν δωμάτια τῶν φρουρῶν, τὰ ὑπόστεγα καὶ ἐν γένει τὸ ἀμυντικὸν τῶν πυλῶν σύστημα.

2. Τὴν ἀνασκαφὴν καὶ μελέτην τῶν ἀποκαλυφθέντων χώρων, τῶν διόδων, τῶν μέχρι τῆς βάσεώς τῶν ἀπελευθερωθέντων πύργων ἢ πυργοειδῶν ἀπολήξεων τοῦ τοίχους καὶ πρὸ πάντων τῶν κλειστῶν θυρωρείων καὶ τῶν ἐναντι αὐτῶν ὑποστέγων ἢ τοίχων, τῶν ὁποίων τὴν ὑπαρξιν ἠγγνούν οἱ παλαιότεροι μελετηταὶ A. de Ridder (Fouilles de Gha, BCH XVIII (1894) σ. 271 - 310) καὶ F. Noack, (Arne, AM XIV (1894) σ. 405 - 485 καὶ ἰδίᾳ 430 - 435).

3. Τὴν ἐκ νέου μερικὴν ἀνασκαφὴν, τὸν καθαρισμόν καὶ τὴν στερέωσιν τῶν ἐρειπίων τοῦ ὑπὸ τοῦ de Ridder ἀνασκαφέντος ἀνακτόρου (Πί ν. 158 α), μετὰ τοῦ ὑπὸ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς βορείου πτέρυγος συγκροτήματος διαμερισμάτων, πιθανῶς οἰκήσεων τῶν φρουρῶν (βλ. Σχεδ. 1 - 3).

4. Τὴν ἀκριβεστέραν μελέτην τῶν ἐρειπίων, τῶν ἀποχετευτικῶν τοῦ ἀνακτόρου ἀγωγῶν καὶ τὴν ἐρευναν καὶ τακτοποίησιν τῆς μεταξὺ τῶν δύο πτερύγων τοῦ κτηρίου αὐλῆς.

5. Τὴν ἀποκάλυψιν, παρακολούθησιν καὶ μελέτην τοῦ περιβόλου τοῦ περικλείοντος τὴν μεγάλην τοῦ ἀνακτόρου αὐλὴν, τὴν ἐκτεινομένην πρὸς δυσμᾶς, πρὸς νότον καὶ ἐν μέρει πρὸς ἀνατολὰς αὐτοῦ, μετὰ τῶν δύο αὐτοῦ πυλῶν, τῆς νοτίας, διὰ τῆς ὁποίας ἐπεκρινῶνται μετὰ τοῦ χώρου τῆς λεγομένης « Ἀγορᾶς » (πρβλ. Σχεδ. 2) καὶ διὰ μέσου αὐτῆς μετὰ τῆς « βασιλικῆς », ὡς νομίζομεν, Νοτίας πύλης τοῦ τοίχους, καὶ τῆς ἀνατολικῆς, δι' ἧς ἐπεκρινῶνται μετὰ τῆς βορείου πύλης. Ἐπίσης τῶν παρὰ τὰς πύλας ταύτας θυρωρείων καὶ δωματίων, καθὼς καὶ τῆς πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ἀνακτόρου μικροτέρας, ἐντελῶς ἰδιωτικῆς θὰ ἐλέγομεν, αὐλῆς, τῆς ἀπομονωμένης ἀπὸ τῆς ὑπολοίπου διὰ διαχωριστικοῦ μετ' ἀντηρίδων τοίχου, μήκους 50 περίπου μέτρων.

6. Τὴν ἀποκάλυψιν καὶ καθαρισμόν, ὅσον ἦτο δυνατόν, τῶν ἐσωτερικῶν ὁδῶν τῶν συνδεδουσῶν τὰς πύλας τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου, τὴν βόρειον πρὸς τὴν ἀνατολικὴν τοῦ ἀνακτορικοῦ περιβόλου καὶ τὴν νοτίαν πρὸς τὴν τοῦ περιβόλου τῆς Ἀγορᾶς.

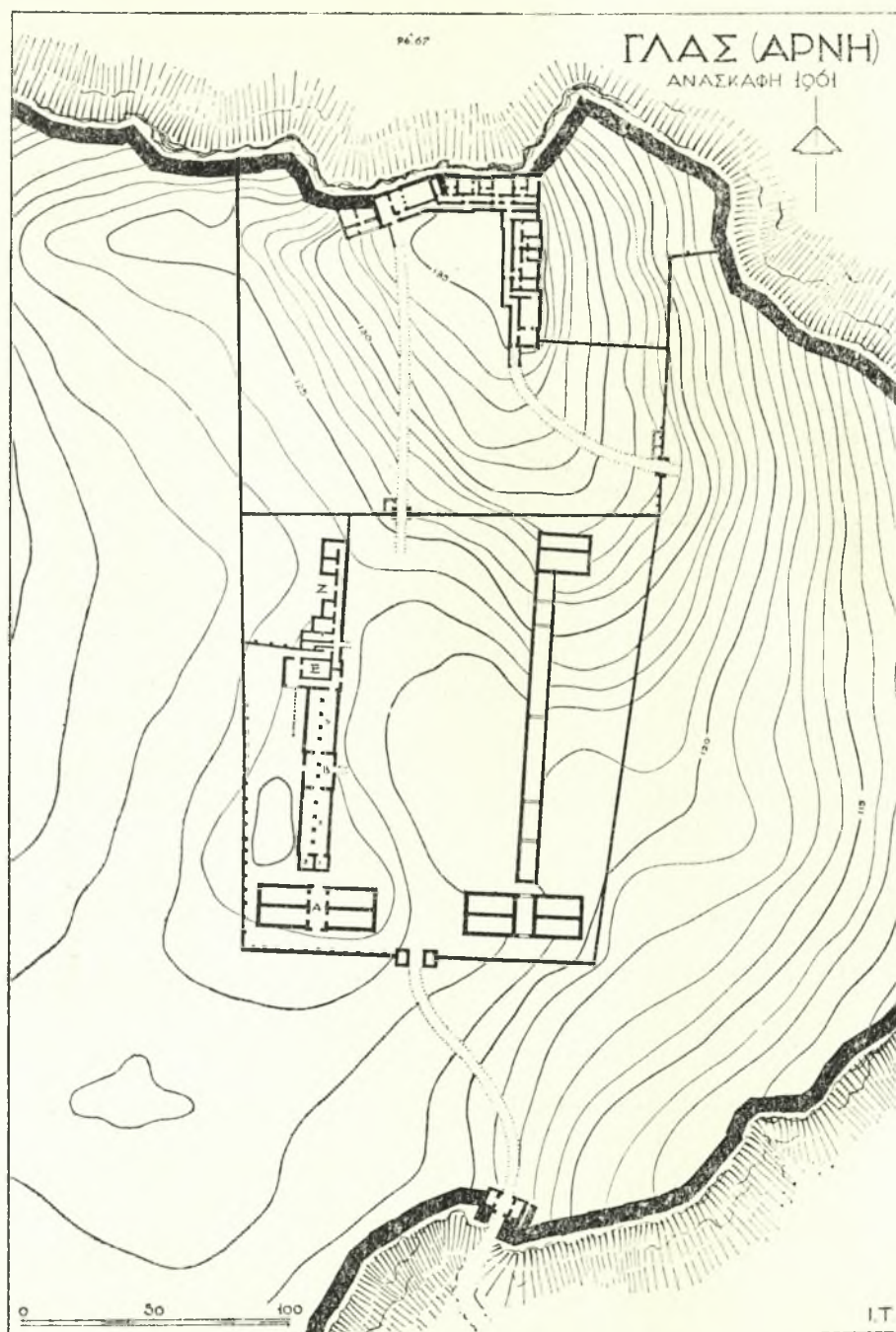
7. Τὴν ἀποκάλυψιν διὰ μικρᾶς ἐρεύνης πλησίον τῆς Δυτικῆς πύλης, τῆς λεγομένης πύλης τῆς Συκῆς, καὶ εἰς ἀπόστασιν περὶ τὰ δέκα μέτρα πρὸς βορρᾶν αὐτῆς, ἐρείπια μονοκλίτου ἐκκλησίας, τῶν τελευταίων πιθανῶς βυζαντινῶν χρόνων, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 11,60 × 5,80 μ., ἢ ὅποια ἴσως εἶναι ἢ ὑπὸ τοῦ Ulrichs παρατηρηθεῖσα εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς ἀκροπόλεως.

8. Διὰ πρώτην φοράν παρετηρήσαμεν καὶ ἀνεσκάψαμεν ἀναλημματικὸν τοῖχον εἰς τὴν κάτωθεν τῆς Νοτίας πύλης κλιτῶν τοῦ λόφου, πλάτους 1.50 - 2 μ. καὶ ὕψους σφζομένου εἰς πολλὰ σημεῖα ὑπὲρ τὸ μέτρον, ὁ ὁποῖος ὑπεστήριζε πρὸς δυσμᾶς αὐτοῦ ὁδὸν πλάτους 6 περίπου μέτρων, ἢ ὅποια ἠρέμα ἀνερχομένη ὠδήγει ἀπὸ τῆς πεδιάδος εἰς τὴν πύλην. Τὸ μέχρι τοῦδε καθαρισθὲν τμήμα αὐτῆς ἔχει μῆκος 95 μέτρων, χωρὶς ἀκόμη νὰ φθάσῃ εἰς τὸ πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς πύλης τέρμα τῆς.

9. Κατὰ τὴν τελευταίαν μεγάλην ἀνασκαφὴν μας ἀνεσκάψαμεν καὶ ἐρευνήσαμεν τὸν προστατευτικὸν περιβόλον τῆς λεγομένης Ἀγορᾶς καὶ τὰ μεγαλοπρεπῆ κτήρια τῆς δυτικῆς τῆς πλευρᾶς, ἐνῶ τῶν τῆς ἀνατολικῆς μόλις διεπιστώσαμεν τὰς διαστάσεις—καὶ αὐτὰς κατὰ προσέγγισιν—τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς των, τὴν ὑπαρξιν ἐπικλινῶν, ἐκ τῆς πλατείας πρὸς αὐτὰ, ἀνόδων καὶ ἀπεκαλύψαμεν τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ δυτικοῦ μακροῦ τοίχου τοῦ κεντρικοῦ στενοῦ καὶ ἐπιμήκους κτηρίου¹ (πρβλ. Σχεδ. 2).

Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν κινητῶν εὐρημάτων μας, — ὀστράκων ἀγγείων τῆς ΥΕ III ἐποχῆς, ἰδίως δὲ ὑπιπόδων κυλικῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἐπιτυγχάνεται καὶ ἡ χρονολόγησις τῶν κτηρίων, ὄψιανῶν λίθων, ἐργαλείων κλπ.— σπουδαιότερα ὑπῆρξαν: τὸ ἡμισυ διπλοῦ κρητικοῦ λατρευτικοῦ κέρατος ἐκ πάρου λίθου διασωθὲν εἰς τρία ἀπολύτως συναρμόζοντα τεμάχια (Πί ν. 158 β), τὸ ὅποιον ἀνεύρομεν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀνακτόρου, πλησίον τῶν ἀγωγῶν καὶ ἀκριβῶς εἰς τὴν ὑπὸ τῶν δύο πτερύγων αὐτοῦ σχηματιζομένην γωνίαν. Εἶναι ὕψους 0.80 μ. πάχους 0.18 μ. καὶ ἄδρῶς πελεκη-

1. Λεπτομερεῖς περιγραφὰς τῶν ἀνασκαφῶν βλέπε εἰς τὰς ἐκθέσεις τὰς δημοσιευθείσας εἰς τὸ Ἔργον καὶ τὰ Πρακτικά τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας τῶν ἐτῶν 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960 καὶ 1961.

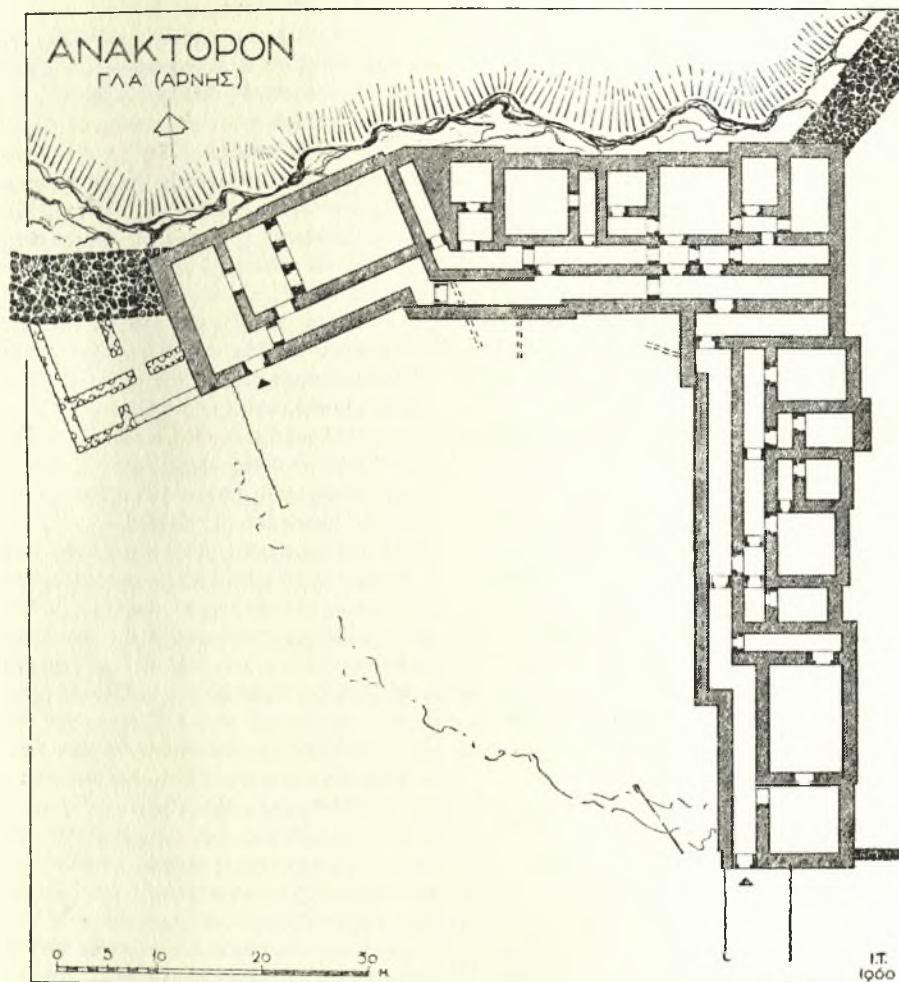

Σχεδ. 2. Ἀνασκαφή Γλαῦ (Ἄρνης)

μένον, φυλάσσεται δὲ σήμερον εἰς τὸ Μουσεῖον
Θηβῶν. Τμήμα ὁμοίου κέρατος ἀνεύρεν ὁ Καθη-
γητῆς Blegen κατὰ τὰς ἀνασκαφάς του εἰς τὸ ἀ-
νάκτορον τῆς Πύλου, τοῦ ὁποῦ ἡ ὁμοιότης
πρὸς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Γλαῦ μετὰ τὰ παρατετα-

τρεῖα μετὰ τὴν Πύλον καὶ τὴν μυκηναϊκὴν τῆς Κο-
παίδος ἀκρόπολιν.

Ἄλλο σημαντικὸν εὑρημα ὑπήρξαν μεγάλα
ἐλάσματα χαλκοῦ μετὰ ἐπίσης μεγάλων χαλκῶν
ἤλων, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν εἰς τὰς διόδους τῆς

Σχεδ. 3. Κάτωσις τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτοροῦ εἰς Γλαῦ

γμένα δωμάτια καὶ τοὺς διπλοὺς διαδρόμους εἶ-
ναι ἄρκετὰ χαρακτηριστικῆ. Ἐὰν δὲ ἀναλογισθῶ-
μεν τὸν Ὅμηρικόν εἰς Ἄπόλλωνα Πύθιον ὕμνον,
κατὰ τὸν ὁποῖον Κρῆτες πλείοντες ἀπὸ Κνωσοῦ
εἰς Πύλον διὰ λόγους ἐμπορικοῦς ἐξετράπησαν
ὑπὸ τοῦ θεοῦ τῆς ὁδοῦ καὶ ἔφθασαν εἰς Κρίσαν
καὶ Δελφούς, ὅπου ἔγιναν οἱ πρῶτοι ἱερεῖς τοῦ
περιφήμου ναοῦ, διερωτώμεθα, ποῖαν ἄραγε σχέ-
σιν ἔχουν οἱ Κρῆτες καὶ ἡ μινωικὴ τῶν λα-

Νοτίας πύλης καὶ τῆς δεξιᾶς Νοτιοανατολικῆς.
Τὰ ἐλάσματα ταῦτα ἀνήκουν προφανῶς εἰς τὴν
ἐπένδυσιν τῶν μεγάλων διφυλλῶν θυρῶν, αἱ ὁ-
ποῖαι, κατὰ τὴν γνώμην μας, ἐκλείον τὰς εἰσόδους
τῶν πυλῶν τοῦ τειχοῦ. Ἄλλως τε τοῦτο μαρτυ-
ροῦν καὶ αἱ εἰς τὰς παρειάς τῶν πύργων λίθιναι
παραστάδες πάχους 0.65 - 0.75 μ. καὶ ὁ συνδέων
αὐτὰς κατὰ τὴν βάσιν τῶν ἐγκάρσιος τοίχου, ἐπὶ
τοῦ ὁποῦ θά ἐδράζετο τὸ μὴ διασωθὲν κατώ-

φλιον. Πλήν ὅμως τῶν λιθίνων παραστάδων, τὸ πλάτος τῶν εισόδων, καὶ ἐπομένως καὶ τῶν διφύλλων θυρῶν, καθίστων ἀκόμη μικρότερον αἰ ἐκ χονδρῶν δοκῶν ξύλιναι παραστάδες. Εἶχε δὲ ἐκάστη πύλη δύο τοιαύτας στερεάς καὶ διὰ χαλκοῦ ἐπενδεδυμένας θύρας.

Τέλος, σπουδαιότατον διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν κτισμάτων τῆς ἀκροπόλεως, ὑπῆρξε τὸ περυσινόν μας εὑρημα τῶν, εἰς γωνίαν τῆς δυτικῆς αὐλῆς τῶν οἰκοδομημάτων τῆς Ἄγορᾶς, ἀνευρεθέντων ἐντὸς ἀδιαταράκτου στρώματος ΥΕ III ἐποχῆς, κοίλων κεράμων, οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦν, καθ' ὅσον γνωρίζω, μοναδικὸν δείγμα καλῶς διατηρουμένων κεράμων τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς καὶ οἱ ὅποιοι περισσεύσαντες καὶ ἀποτεθέντες ἐκεῖ μετὰ τὴν κατασκευὴν τῆς στέγης τῶν οἰκοδομημάτων τῆς δυτικῆς πτέρυγος τῆς Ἄγορᾶς ἀποτελοῦν μίαν ἐπὶ πλέον ἀπόδειξιν τῆς ἀποπερατώσεως τῶν κτηρίων τῆς ἀκροπόλεως. Ὅτι ἄλλως τε εἶχε συντελεσθῆ ἡ στέγασις τῶν οἰκοδομημάτων ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς κατασκευῆς, διὰ πλακοειδῶν λίθων, τῆς προστατευτικῆς ζώνης τῆς κατὰ μῆκος τῶν μεγάλων ὑποστύλων αἰθουσῶν (βλ. ΠΑΕ 1961) διὰ τὴν προφύλαξιν τῶν τοίχων ἀπὸ τῶν ἐκ τῆς στέγης πιπτόντων ὀμβρίων ὕδατων (Πί ν. 159 β).

Διότι, ἀντιθέτως πρὸς τὴν γνώμην μερικῶν ἀρχαιολόγων, πιστεύομεν ὅτι ἡ ἀκρόπολις τῆς Κωπαίδος ὄχι μόνον περιεβλήθη δι' ὄχυρωτάτου περιβόλου καὶ ἐκτίσθησαν ἐν αὐτῇ ἀνάκτορα, τοῦλάχιστον διώροφα, καὶ ἄλλα μεγαλοπρεπῆ κτήρια καὶ ἱερά, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ μακρὸν κατωκλήθη, ὡς μαρτυροῦν καὶ τὰ ἄλλα πολυάριθμα εὑρήματα καὶ ἰδίως τὰ ἀλλεπάλληλα στρώματα, τοῦλάχιστον τρία, τῶν κονιαμάτων τοῦ ἀνακτόρου, ποῦ προδίδουν ἰσαριθμούς ἐπισκευάς.

Ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ περισσότερον προσεκτικὴ μελέτη τοῦ ἀνακτόρου μᾶς ὠδήγησεν ἀκόμη εἰς τὴν ἀνασκευὴν δύο σφαλμάτων τοῦ de Ridder. Πρῶτον, ὁ εἰς τὸ νότιον ἄκρον τῆς ἀνατολικῆς τοῦ ἀνακτόρου πτέρυγος σημειούμενος πύργος δὲν εἶναι πύργος, ἀλλὰ λιθόκτιστος ἐπικλινῆς ἄνοδος, ὁμοία πρὸς τὰς ἀποκαλυφθείσας εἰς τὰ οἰκοδομήματα καὶ τῆς δυτικῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς Ἄγορᾶς (ἐπικλινῆ ἄνοδον, πλήν τῆς γωσστής ἤδη τοῦ ἀνατολικοῦ πύργου τῆς Νοτίας πύλης, διεπιστώσαμεν καὶ παρὰ τὸν ἀριστερᾶ τῶ εἰσερχομένων πύργων τῆς Δυτικῆς).

Ἐπειτα, ἡ πραγματικὴ μορφή τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τῆς βορείου πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου ὅπου καὶ τὸ μέγαρον μετὰ τοῦ προδόμου αὐτοῦ, ἔχει ὡς ἔξῃς : Πρὸ τῆς κυρίας εἰσόδου, εὑρισκομένης εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ διαδρόμου, ὑπῆρχεν ἄν-

δηρον, εἰς τὸ ὅποιον κατέληγεν ὁδὸς διασχίζουσα τὴν αὐλὴν καὶ φέρουσα ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῆς νοτίας πύλης τοῦ ἀνακτορικοῦ περιβόλου εἰς τὴν κυρίαν εἰσόδον. Δι' αὐτῆς εἰσερχόμεθα ἀπ' εὐθείας πάλιν εἰς εὐρὴν προθάλαμον καὶ διὰ πλατείας θύρας, ἀνοιγομένης εἰς τὸ μέσον τοῦ ἀνατολικοῦ αὐτοῦ τοίχου, εἰς δεύτερον προθάλαμον ἢ πρόδομον, ἐπικοινωνοῦντα δι' ἄλλης θύρας, εὑρισκομένης εἰς τὸ ἄκρον τοῦ νοτίου αὐτοῦ τοίχου, μὲ τὸν μακρὸν διάδρομον. Ἐκ τοῦ προδόμου τούτου διὰ τριῶν μεγαλοπρεπῶν θυρῶν, αἱ ὅποια καταλαμβάνουν ὀλόκληρον τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ πλευρᾶν, στερεοῦμεναι ἐπὶ τετραγώνων παραστάδων καὶ ἐνθυμίζουσαι τοὺς λελυμένους τοίχους τῶν κρητικῶν ἀνακτόρων, εἰσερχόμεθα εἰς τὸ κυρίας μέγαρον.

Τὰ κτήρια τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς Ἄγορᾶς διεκρίναμεν εἰς δύο κυρίως συγκροτήματα : εἰς τὸ ἀμέσως πρὸς δυσμὰς τῆς νοτίας εἰσόδου τοῦ περιβόλου τῆς, τὸ κτήριον Α, τὸ ὅποιον ὑποθέτομεν ὅτι ἐχρησίμευε πρὸς παραμονὴν τῆς φρουρᾶς τῆς ἀκροπόλεως—ὅπως ἴσως καὶ τὸ ἀκριβῶς ἀπέναντι αὐτοῦ, ὅμοιον, ἀλλὰ μὴ ἀκόμη ἀνασκαφέν, πρὸς ἀνατολὰς τῆς εἰσόδου—καὶ εἰς τὸ καθ' ὄλον τὸ ὑπόλοιπον μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἐκτεινόμενον μεγαλοπρεπὲς συγκροτήμα, τὸ ἀποτελούμενον ἐκ τῶν τριῶν ἐπιβλητικῶν διαστάσεων ὑποστύλων αἰθουσῶν Β καὶ τῶν βορειοτέρων, μικροτέρων μὲν ἀλλ' ἐξ Ἰσου σημαντικῶν, κτηρίων Ε καὶ Ζ., τὰ ὅποια μὲ τὰ μέγαρά των, τοὺς προδόμους των καὶ τοὺς διαδρόμους των ἐνθυμίζουσι πολὺ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἐν γένει διάταξιν τοῦ κυρίας ἀνακτόρου. Καὶ αἱ μὲν εὐρεῖαι ὑπόστυλοι αἰθουσαι θὰ ἐχρησίμευον πιθανὸν ὡς τόποι συγκεντρώσεως, ὡς « ἀγορῆ ἀνδρῶν βουλευφόρων » ἢ διὰ τὰς ἐμπορικὰς συναλλαγὰς τῶν κατοίκων τῆς πλουσίας αὐτῆς μυκηναϊκῆς πόλεως, τὰ δὲ βορειότερα διαμερίσματα ὡς διαμονὴν σημαίνοντος προσώπου καὶ ἀκόμη ὡς κέντρα λατρείας, ὅπως ἤμποροῦμεν νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ μακροῦ πλακοστρώτου δρόμου τοῦ καταλήγοντος πρὸ τῶν βαθμίδων ἰδιορρύθμυ ἀνοικτοῦ προδόμου— πιθανὸν ἱεροῦ— τοῦ κτηρίου Ε (Πί ν. 160 β).

Πάντως, τὰ κτήρια αὐτὰ κατ' οὐδένα τρόπον εἶναι δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐχρησίμευον ὡς κατοικία τῶν στρατιωτῶν καὶ ὑποτακτικῶν, ὅπως νομίζει ὁ de Ridder (σ. 297 - 301 τῆς μνημονευθείσης μελέτης του).

Ὅσον διὰ τὸ στενὸν καὶ ἐπίμηκες κτήριον τῆς ἀπέναντι, ἀνατολικῆς, πλευρᾶς τῆς Ἄγορᾶς, ἀκόμη δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ διατυπώσωμεν ὡ-

ρισμένην γνώμην, ἐφ' ὅσον ἡ ἀνασκαφὴ ἐδῶ δὲν ἐπροχώρησεν. Πολὺ πιθανόν ἐδῶ νὰ ἦσαν ἐγκατεστημένα τὰ παντός εἶδους ἐργαστήρια τοῦ ἀνακτόρου ἢ καὶ αἱ ἀποθήκαι τροφίμων. Ἄλλως τε κάπου θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀσφαλῶς ἀποθηκευμένα, διὰ τὸν κίνδυνον αἰφνιδίας ἐχθρικής εἰσβολῆς, τὰ «γεννήματα» καὶ ἰδίως ἡ τοῦ ἐπομένου ἔτους σπορά τῶν κατοίκων τοῦ πλουσίου Ἄθαμαντίου πεδίου.

Ἐν ἀκόμῃ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον μᾶς ἀπασχολεῖ, εἶναι ἡ ὑπαρξίς τῆς διπλῆς Νοτιοανατολικῆς πύλης. Ἡ πύλη αὐτὴ ὀδηγεῖ διὰ δύο εἰσόδων εἰς τὸ πρὸς ἀνατολὰς χαμηλὸν καὶ στενὸν τμήμα τῆς ἀκροπόλεως. Τοῖχος κάθετος πρὸς τὸ μεταξὺ τῶν δύο εἰσόδων τμήμα τοῦ τείχους, τὸν ὁποῖον ἡμεῖς ἀκόμῃ δὲν κατορθώσαμεν νὰ ἐρευνήσωμεν, φαίνεται ἐμποδίζων τὴν μεταξὺ τῶν δύο εἰσόδων ἐπικοινωνίαν καὶ ἀποχωρίζων τὴν ἀνατολικὴν αὐτὴν ἀπόληξιν τῆς ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ ὑπολοίπου τμήματος. Νὰ ἐχρησίμευεν ἄραγε ἡ διπλῆ αὐτὴ πύλη εἰς τὴν ἐσπευσμένην εἰσοδὸν τῶν ἀγροτῶν ἐν ᾧρα κινδύνου ἢ διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς εἰσήρχοντο τὰ ποιμνία καὶ αἱ ἀγέλαι εἰς τὸν δι' αὐτὰ προωρισμένον χῶρον, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς οἱ λοιποὶ ἀγρόται κάτοικοι τῆς ἀκροπόλεως; Τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἴσως μᾶς δώσῃ ἡ συνέχεια τῶν ἀνασκαφῶν.

Τέλος, τάφος μήκους 108 μ., πλάτους 1.50 μ. καὶ βάθους μέχρι περίπου ἑνὸς μέτρου, ἀνοιχθεῖσα κατὰ μήκος τῆς πλατείας τῆς Ἀγορᾶς, περὶ τὸ μέσον αὐτῆς, καὶ φθάνουσα μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου τοῦ λόφου, οὐδὲν ἄλλο σχεδὸν ἀπέδωκε πλὴν τῆς ἐπιβεβαιώσεως ὅτι ὀλόκληρος ἡ πλατεία αὐτὴ ἦτο ὁ ἀνοικτός χῶρος τῶν συγκεντρώσεων τοῦ λαοῦ, τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν καὶ τῶν ἐμπορικῶν ἀκόμῃ, πιθανῶς, συναλλαγῶν. Παρὰ δὲ τὰς πολὺ μεγαλυτέρας διαστάσεις τῆς, μᾶς ἐνθυμίζει κάπως τὴν μεταξὺ τῶν δύο περὺ γων τοῦ Κρητικοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ μεγάλην πλακόστρωτον αὐλήν.

Διὰ τῆς τάφου αὐτῆς, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἀνεζητήσαμεν καὶ τοὺς βασιλικούς τάφους τῆς ἀκροπόλεως. Δυστυχῶς οὔτε αὐτοὺς οὔτε τὸν τρόπον ὑδρεύσεως τῶν κατοίκων τῆς ἀνεύρομεν. Ἴσως αἱ μελλοντικαὶ μᾶς ἐρευναι νὰ εἶναι εὐτυχέστεραι ὡς πρὸς αὐτά. Τὸ πρῶτον σημεῖον, τὸ ὁποῖον θὰ πρέπει νὰ ἐξευρενηθῇ εἶναι πλατὺ ἔξαρμα τοῦ ἐδάφους, καὶ μακρότερον ὄρατόν, πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν τμήμα τῆς ἀκροπόλεως. Ἄλλὰ καὶ ἐκτὸς τοῦ περιβάλλου αὐτῆς, εἰς τὸ ἀνατολικώτατον ἄκρον, ὅπου μεταξὺ τῶν βράχων ὑπάρχει φυσικὴ ἐκ χώματος πλατεία ἐπικλινῆς ἄνοδος, θὰ πρέπει νὰ γίνῃ προσεκτικὴ ἐρευνα.

Τελειώνοντες τὴν σύντομον αὐτὴν ἀνασκόπησιν τῶν εἰς Γλᾶ ἀνασκαφῶν καὶ ἐρευνῶν μας καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν συμπερασμάτων μας ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ὀνομασίαν τῆς μεγάλης ἀνωμένου αὐτῆς ἀκροπόλεως.

Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, ὡς γνωστόν, τὴν ἀγνοοῦν, καὶ ὁ Στράβων καὶ ὁ πάντοτε προσεκτικὸς καὶ πολῦτιμος διὰ τὰς πληροφορίας του Παυσανίας. Ἴσως ὁμως καὶ ἐδῶ νὰ ἐξέπεσε μέρος τοῦ κειμένου καὶ ἡ παράλειψις νὰ ὀφείλεται εἰς τὴν αὐτὴν αἰτίαν μὲ τὴν παράλειψιν τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος εἰς τὸ Σούνιον.

Ἐφ' ὅσον δὲ ἡ ἐπιστήμη δὲν ἔχει νὰ μᾶς δώσῃ κάτι θετικώτερον δεχόμεθα, πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον, τὴν γνώμην τοῦ Noack, ὁ ὁποῖος τὴν ταυτίζει μὲ τὴν ὀμηρικὴν *πολυστάφυλον Ἀρνην*. Καὶ τοῦτο, διότι ἡ Θεσσαλικὴ Ἄρνη ἦτο κατὰ τὸν Θουκυδίδην (I, 12) ἡ κοιτίς τῶν Βοιωτῶν, οἱ δὲ μεταναστεύοντες λαοὶ πολὺ συχνὰ ἐδίδον εἰς τὰς νέας τῶν πατρίδας τὸ προσφιλές εἰς αὐτοὺς ὄνομα τῶν παλαιῶν. Ἄλλὰ καὶ διὰ κάποιον ἄλλον ἀκόμῃ λόγον εἰς τὴν Κωπαίδα γενικῶς δὲν εὐδοκίμει ἡ ἄμπελος. Ἐξαιρέσιν ἀποτελεῖ ἡ βορειοανατολικὴ αὐτῆς γωνία τῆς, ὅπου ἡ μυκηναϊκὴ ἀκρόπολις, καὶ ἰδίως οἱ ἀπέναντι λόφοι καὶ πρόποδες τῶν ὄρεων. Τὰς σκέψεις μᾶς δὲ αὐτὰς ἤλθε νὰ ἐνισχύσῃ ἡ πληροφορία, τὴν ὁποίαν μᾶς ἔδωκε, κατὰ τὸ διάστημα τῶν ἐφετειῶν ἀνασκαφῶν, ὁ ἐκ τοῦ γειτονικοῦ χωρίου Τοπόλια γηραιότερος τῶν ἐργατῶν μας Εὐάγγελος Καραγιάννης, ὅτι «στὰ χρόνια τοῦ παπποῦ του ὀλόκληρο τὸ ἀνατολικὸ μακρόστενο κομμάτι τοῦ Γλᾶ ἦταν ἓνα περίφημο ἄμπέλι».

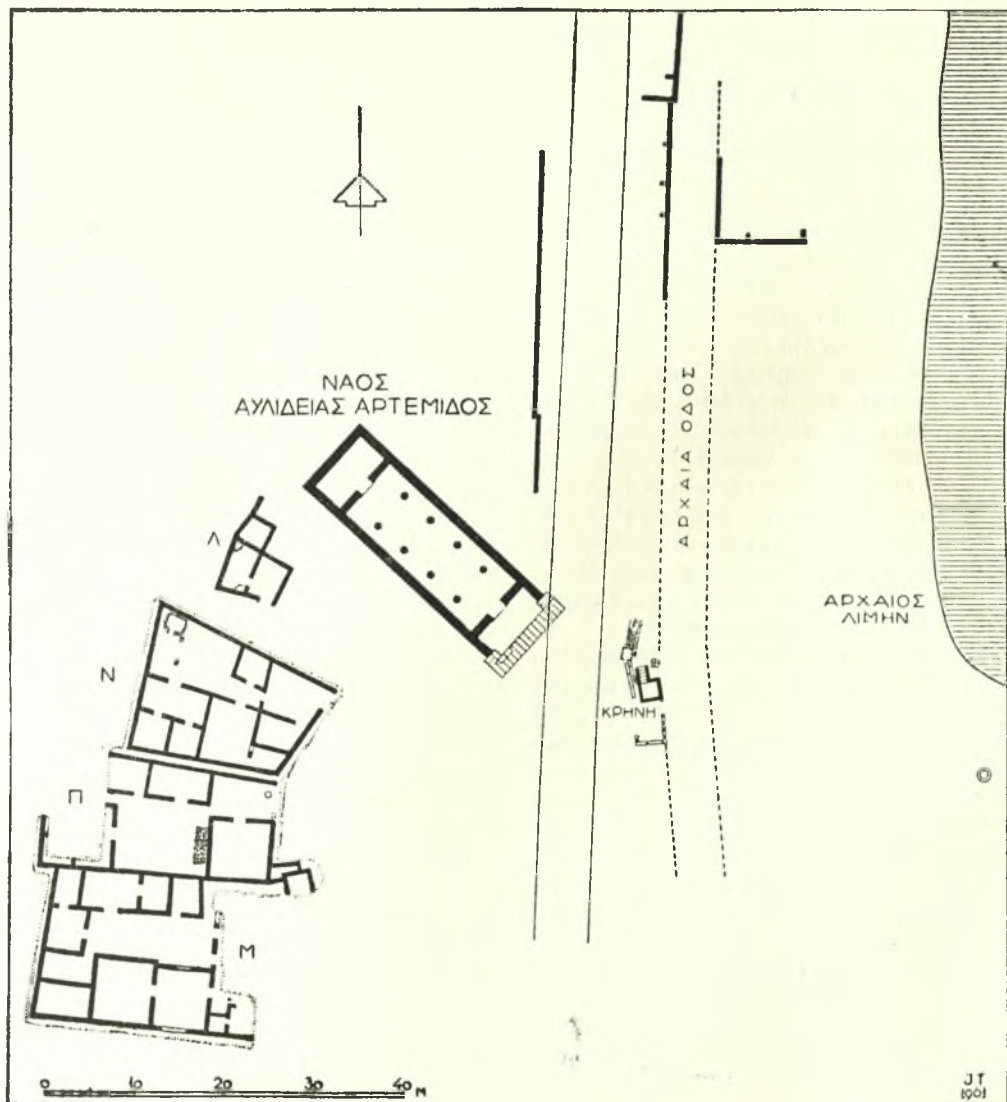
*

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΑΥΛΙΑΔΟΣ

Ἐφορμὴν εἰς τὰς ἐν Αὐλίδι ἀνασκαφὰς μᾶς, αἱ ὁποῖαι εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ναοῦ τῆς Αὐλιδεῖας Ἀρτέμιδος, ἔδωσαν καὶ ἄλλα εἰς τὴν περιοχὴν τυχαῖα εὐρήματα — ὅπως ἡ τὸ 1928 κατὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ ἐργοστασίου Τσιμέντων Χαλκίδος ἀνεύρεσις μυκηναϊκῶν τάφων — ἀλλὰ κυρίως ἡ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς Γερμανικῆς κατοχῆς, τὸν Νοέμβριον τοῦ 1941, εἰς ἐργασίας διαπλατύνσεως τῆς ἀγροτικῆς ὁδοῦ τῆς συνδεούσης τὸ Ἐργοστάσιον μὲ τὸ χωρίον Βαθῦ, ἀποκάλυψις ἀρχαίων λειψάνων. Συγκεκριμένως αἱ ἐργασίαι αὐταὶ ἔφερον εἰς φῶς τμήματα τοιχῶν μεγάλου κτηρίου κλασσικῶν χρόνων καὶ προσεκτισμένον εἰς αὐτὸ διαμέρισμα λουτροῦ τῶν ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων, εἰς τοὺς τοίχους τοῦ ὁποῖου εὐρέθησαν ἐντελιχισμένα δύο μαρμά-

ρινα γυναικεία ἀγάλματα, ἀκέφαλα, τὰ ὅποια μετὴν βοήθειαν τῶν μηχανικῶν μέσων τοῦ ἐργοστασίου μετεφέρθησαν ἀμέσως εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Χαλκίδος. Ταυτοχρόνως ἐξήγησα καὶ ἐπέτυχα

γυναικεία ἀγάλματα — καὶ αὐτὰ δυστυχῶς ἀκέφαλα. Εἰς ἓν ἐξ αὐτῶν, μικρῶν διαστάσεων καὶ σφωζόμενον μόνον ἀπὸ τῆς ὀσφύος μέχρι τῶν γονάτων, ἐνόμισα ὅτι ἀνεγνώρισα τύπον Ἀρτέμι-

Σχεδ. 1. Ὁ ναὸς τῆς Αὐλιδείας Ἀρτέμιδος, μετὰ τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ καὶ τοῦ λιμένος, καὶ τὰ περὶ αὐτὸν ἀποκαλυφθέντα κτήρια

ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας πιστώσιν διὰ συστηματικὴν ἔρευναν.

Ἡ ὀλιγοήμερος ἐκείνη ἀνασκαφὴ μας ἀπέκλυσε μέρος τοῦ προστώφου τοῦ κυρίως κτηρίου καὶ τοῦ ἐπ' αὐτῶν ἐκτισμένου λουτροῦ, ἐκ τῶν τοίχων τοῦ ὁποίου ἐξήχθησαν δύο ἀκόμη μαρμάρινα

δοσ, εἰς δὲ τὸ ἀποκαλυφθὲν ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ παλαιότερου κτηρίου διέκρινα ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας σφικτῶδους λίθου χαραγμένην μετὰ μεγάλα ἀκανόνιστα γράμματα τὴν λέξιν ΙΑΡΟϚ.

Ἄναβάλλων τότε ἀναγκαστικῶς δι' εὐθετώ-

τερον χρόνον τὴν συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς, εἶχον ἤδη σχηματίσει τὴν γνώμην ὅτι εὐρισκό-μην πρὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος. Ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1956, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἐπανάληψις τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν καὶ τὰ λαμπρὰ αὐτῶν ἀποτελέσματα ἐδικαίωσαν ἀπολύ-τως τὰς προσδοκίας μου.

Κατὰ τὰς διαδοχικὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1956, 1958, 1959, 1960 καὶ 1961 ἀπεκαλύφθησαν κατὰ σειρὰν τὰ ἐξῆς¹ (βλ. Σ χ ε δ. 1) :

1. Ὁ ναὸς τῆς Ἀδλιδείας Ἀρτέμιδος μετὰ τοῦ ἐν μέρει ἐπ' αὐτοῦ ἐκτισμένου ὑστερορρωμαϊ-κοῦ λουτροῦ, τοῦ ὁποίου σήμερον ὑπολείπεται μόνον μικρὸν τμήμα, ἀφοῦ ἀπῆλλάγη τῶν ἐπ' αὐτοῦ κτισμάτων ὁ ναὸς (Σ χ ε δ. 3).

2. Ἡ Ἱερά Κρήνη μετὰ τοῦ περιβόλου τῆς καὶ ἄλλων ἱερῶν κτισμάτων, καθὼς καὶ τμήμα τῆς λιθοστρώτου ὁδοῦ, ἡ ὁποία ὠδήγει ἀπὸ τοῦ λι-μένους εἰς τὴν κρήνην καὶ τὸν ναὸν (Σ χ ε δ. 2).

3. Θεμέλια κτηρίων ἀνηκόντων εἰς τὰ κατα-στῆματα τοῦ λιμένος.

4. Μακρὸς ἀναλημματικὸς τοῖχος πρὸς Β. τοῦ ναοῦ, παρὰ τὸ δυτικὸν κράσπεδον τῆς σημερι-νῆς ὁδοῦ, ἀνήκων πιθανῶς εἰς τὸν περίβολον τοῦ ἱεροῦ.

5. Πρὸς νότον τοῦ ναοῦ μέγα ὀρθογώνιον οἰκοδόμημα, τὸ Καταγώνιον, μεταξὺ δὲ αὐτοῦ καὶ τοῦ ναοῦ τρία ἄλλα οἰκοδομήματα, ἐργαστή-ρια προφανῶς κεραμεικῆς, καὶ

6. Πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ναοῦ, εἰς τὰς δυτικὰς γωνίας τῆς μυκηναϊκῆς ἀκροπόλεως τῆς Ἀδ-μίδος, μακροὶ ἐκ μεγάλων λίθων τοῖχοι, ἀνήκοντες πιθανῶς εἰς ὑστεροελλαδικούς χρόνους καὶ ἀπο-τελοῦντες τμήματα ἰσχυρῶν προστατευτικῶν περι-βόλων.

Ὁ ναὸς μήκους 31 μ. καὶ πλάτους 9,70 μ. εἶναι ἄπτερος καὶ διαιρεῖται εἰς τρία μέρη (Πρβλ. Σ χ ε δ. 1) : εἰς προστῶον, σηκὸν καὶ ἄδυτον. Εἶναι ἐκτισμένος διὰ καλῶς πελεκημένων ἀσβε-στολίθων, πλὴν τοῦ προστῶου, τὸ ὁποῖον ἐκτί-σθη διὰ πάρου λίθου. Ἡ τοιχοδομία του, τῆς νοτίας καὶ δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς, καθὼς καὶ τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς βορείου, σφῆζομένων εἰς ὕψος 0,80 μ. ἀπὸ τῆς βαθμιδωτῆς, ἕνεκα τῆς ὑπο-μετρικῆς διαφορᾶς τοῦ ἐδάφους, εὐθυνηρίας ἀ-ποτελεῖ ἄριστον δεῖγμα ἐργασίας τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος (Π ἰ ν. 162 α).

1. Λεπτομερείας τῶν ἀνασκαφῶν βλέπε εἰς τὰς ἐκθέσεις τὰς δημοσιευθείσας εἰς τὸ Ἔργον καὶ τὰ Πρακτικά τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν ἔτων αὐτῶν. Ἐπίσης ἄρ-θρον εἰς τὸ συμπλήρωμα τῆς Μεγάλης Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Πυρσοῦ εἰς τὴν λ. Ἀδμ.

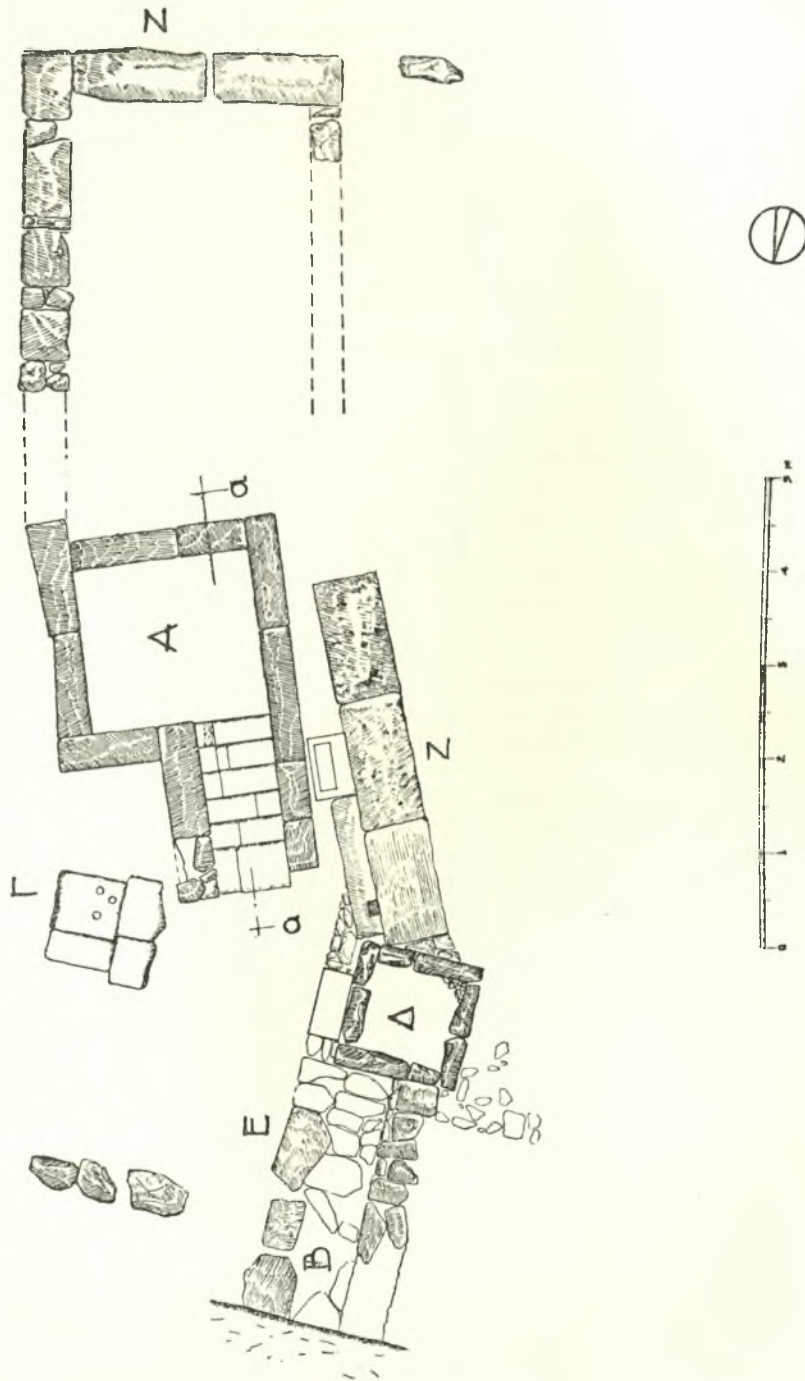
Τὸ προστῶον, ἐκτισμένον διὰ μεγάλων παρο-λίθων, εἶχε κατὰ τὴν πρόσοψιν αὐτοῦ τέσσαρας δωρικούς κίονας, ὡς συμπεραίνομεν ἐκ διασω-θέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Τοῦτο ἄλλωστε συμφωνεῖ καὶ μὲ τὴν ἐπὶ Ταναγραϊκῶν νομισμά-των τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων παράστασιν τοῦ ναοῦ, εἰκονιζομένου τετραστύλου (βλ. ἀναπαράστασιν τοῦ ναοῦ εἰς Σ χ ε δ. 3).

Ὁ σηκός, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 19,40 × 7,55 μ., διαιρεῖται διὰ δύο κιονοστοιχιῶν, ἐκ τεσσάρων ἐκάστης ἰωνικῶν κίωνων, εἰς τρία κλίτη. Τῶν κορμῶν τῶν κίωνων οὐδεὶς ἐσώθη, ἐσώθησαν ὁμως αἱ βάσεις αὐτῶν, τῶν δύο ἀκέραιαι, τῶν δὲ ἄλλων ἡ ὑποθεμελίωσις καὶ ὁ τετράγωνος στυλοβάτης των. Αἱ δύο ἀκέραιαι, μετὰ διπλῆς σπείρας καὶ σκοτίας, σφῆζουν συμφυεῖς καὶ μικρὸν μέρος τοῦ κορμοῦ τοῦ κίονος.

Παρὰ τὴν βᾶσιν καὶ πρὸς βορρᾶν τοῦ δευτέρου ἄριστερᾶ τῶ εἰσερχομένῳ, κίονος τοῦ σηκοῦ, εὐρέθη κατὰ χώραν μεγάλη στρογγύλη ἐκ μέλανος λίθου βᾶσις, διαμέτρου 1,23 μ. καὶ ὕψους 0,35 ἀγνώστου προορισμοῦ. Ἴσως αὕτη ἐβάσταζε τὸ ἔτι περιὸν τοῦ ξύλου τῆς ὑπερχιλιετοῦς ὀμηρι-κῆς πλατάνου, τὸ ὁποῖον εἶδεν ὁ Πausanias φυλασσόμενον ὡς κειμήλιον ἐντὸς τοῦ ναοῦ (IX, 19, 7) ἢ ἄλλο ἱερὸν ἀντικείμενον. Πρὸ αὐ-τῆς παρὰ τὴν ἀνατολικὴν τῆς πλευρᾶν εὐρέθη κατὰ χώραν, μικρῶν διαστάσεων, ἐκ δύο ὀρθο-γωνικοῦ σχήματος ἐπαλλήλων λίθων, βᾶσις σφῆζουσα ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῆς ὁπᾶς μετὰ ὑπολειμμάτων μολύβδου διὰ τὴν στήριξιν μι-κρῶν ἀναθημάτων. Πρὸς δυσμὰς δὲ αὐτῆς, εὐρέ-θη, κείμενον ἐκτάδην, τὸ μαρμάρινον γυναικεῖον ἄγαλμα ὑπερφυσικοῦ μεγέθους, τὸ εἰκονίζον προ-φανῶς τὴν θεάν, ἐξαιρετον ἀντίγραφον ρωμαϊκῶν χρόνων λαμπροῦ ἔργου τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος.

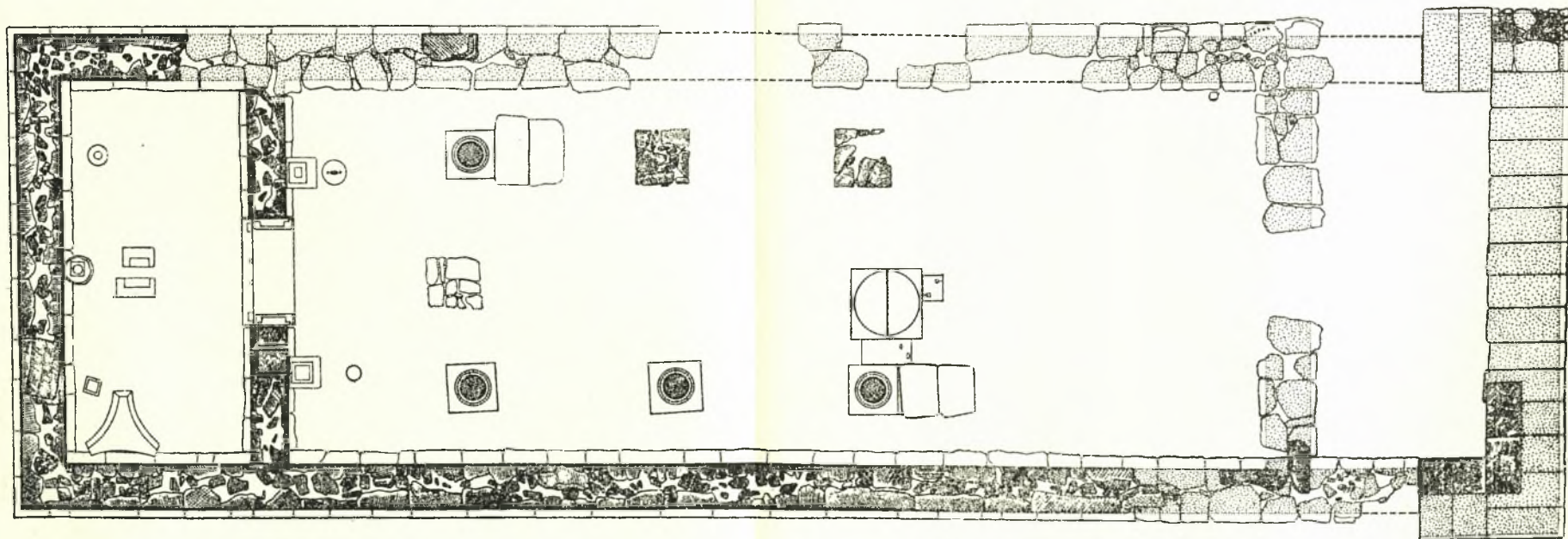
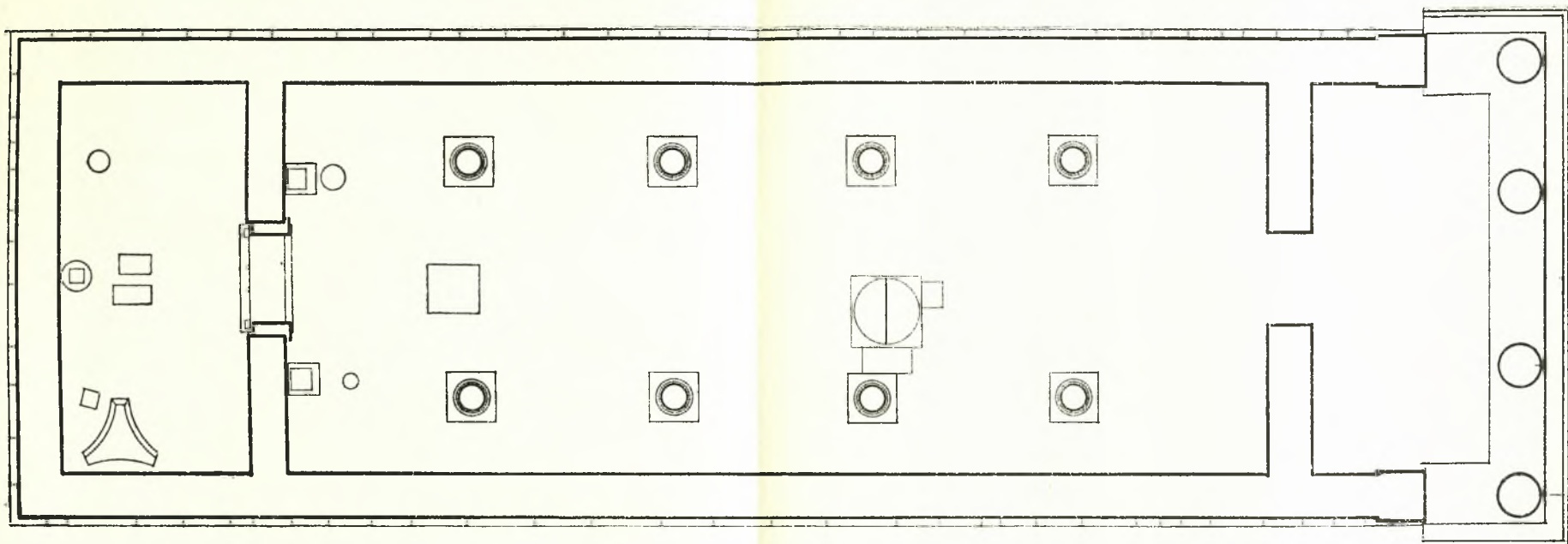
Πολὺ πιθανὸν ὁμως ἡ μεγάλη αὐτὴ στρογγύλη βᾶσις νὰ εἶναι ἀρχαιότερα τοῦ ναοῦ, ὅπως ἡμ-ποροῦμεν νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῶν παρολίθων, ἐπὶ τῶν ὁποίων πατεῖ καὶ οἱ ὁποῖοι εἰς ἄρισμένα σημεῖα των παρουσιάζουν φθορὰν ἐκ μακροχρο-νίου χρήσεως.

Τέλος, κατὰ τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ σηκοῦ μεγαλοπρεπῆς εἰσοδος ὄδηγεῖ εἰς τὸ τρί-τον διαμέρισμα τοῦ ναοῦ, τὸ ἄδυτον. Σφῆζεται κατὰ χώραν ἀνέπαφον τὸ ἐκ παρολίθου κατῶφλιον, μήκους 2,10 μ., πλάτους 1,05 μ. καὶ ὕψους 0,35 μ., φέρον ἐγκοπὰς διὰ τὴν στήριξιν τῶν παραστάδων καὶ ὁπᾶς διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν συρτῶν τῆς δι-φύλλου θύρας. Ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου, παρὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ, εὐρέθησαν δύο τετρά-γωνοὶ κιονίσκοι πλευρᾶς 0,40 μ. καὶ ὕψους 0,95 μ., φέροντες εἰς τὴν ἄνω ἐπιφανείαν των τὸρμους

Ε. ΖΑΧΑΡΑΚΙΣ 1978

Σχεδ. 2. Ἡ Ἱερὰ Κορυμβῶν

Σχεδ. 3. Αι δύο οικοδομικαί φάσεις του ναού της Αύλις της Αρτέμιδος

διὰ τὴν στερέωσιν μικρῶν ἀγαλμάτων, τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος ἢ τῆς θεᾶς ὑπὸ τὰς δύο αὐτῆς μορφάς, ὡς δαδούχου καὶ τοξότιδος. Αἱ διαστάσεις τῶν δύο κιονίσκων ἐνθυμίζουσι τὴν Πομπηϊανὴν τοιχογραφίαν τῆς θυσίας τῆς Ἰφιγενείας, μακρινὴν μίμησιν τοῦ περιφήμου πίνακος τοῦ Τιμάνθους, ὅπου ὀπισθεν τοῦ συγκεκαλυμμένου διὰ τοῦ ἱματίου τοῦ Ἀγαμέμνονος, ἐπὶ λεπτοῦ καὶ ὑψηλοῦ κιονίσκου ἴσταιται μικρὸν ἀγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος κρατούσης διὰ τῶν δύο χειρῶν δᾶδας.

Ἐμπροσθεν τοῦ ἐνός τῶν κιονίσκων, τοῦ δεξιᾷ τῷ εἰσερχομένῳ, εὐρέθῃ κομψὸς κυλινδρικός θησαυρὸς ἐκ λίθου ἀμυγδαλίτου ὕψους 0.66 μ. καὶ διαμέτρου 0,46 μ.

Ἐντός τοῦ αὐτοῦ, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 3,70 × 7,55 μ., καὶ ἀκριβῶς ἀπέναντι τῆς εἰσόδου εὐρέθησαν πλάκες μαρμάρου μετὰ γλυπτῆς διακοσμῆσεως ἀνήκουσαι εἰς τράπεζαν προσφορῶν καὶ ἐνθυμίζουσαι ὁμοίαν τράπεζαν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Ζωστηρίου τῆς Βουλιαγμένης (βλ. Κ. Κουρουγιώτη. Τὸ ἱερόν τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Ζωστήρος Α Δ 11 (1927 - 1928) σ. 26 - 27, εἰκ. 14, 19, 20). Παρομοία πλάξ τραπέζης προσφορῶν, παλαιότερας ὁμῶς ἐποχῆς, εὐρέθῃ ἐκτισμένη εἰς τὸ δάπεδον ἐνός τῶν διαμερισμάτων τοῦ λουτροῦ. Πιθανότατα αὕτη ἀνήκει εἰς τὴν τράπεζαν τοῦ ναοῦ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος.

Ἐντός τοῦ αὐτοῦ εὐρέθησαν ἀκόμη μεγάλη μαρμαρινὴ τριγωνικὴ καμπυλόπλευρος βᾶσις χαλκοῦ πιθανὸν τρίποδος, τεμάχια τοῦ ὁποίου εὐρέθησαν ὀπισθεν αὐτῆς, μικρὰ κυβόσχημος βᾶσις καὶ δύο μικροὶ κυλινδρικοὶ βωμοί, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἕνας φέρει κομψὴν διακόσμησιν ἐκ βουκράνων καὶ ἐγκάρπων.

Τὴν μακρὰν ζωὴν τοῦ ναοῦ ἀπὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος μέχρι τῆς ὀριστικῆς καταστροφῆς του κατὰ τὰ τέλη τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνος διακρίνομεν εἰς τρεῖς περιόδους: τὴν κλασσικὴν, τὴν ἑλληνιστικὴν καὶ τὴν ρωμαϊκὴν, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων γίνονται διάφοροι μετασκευαὶ καὶ ἐπισκευαὶ, ὅπως ἡ ἀνανέωσις κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους τῶν κιόνων τοῦ σηκοῦ (βλ. Σ χ ε δ. 3).

Ἐκτός ὁμῶς τῶν τριῶν αὐτῶν περιόδων φαίνεται ὅτι ἔχομεν καὶ μίαν ἀκόμη, παλαιωτάτην, τῶν γεωμετρικῶν χρόνων. Τοῦτο συνάγομεν ἐκ τῆς ἀποκαλύψεως, ἐντός τοῦ προστώου καὶ παρὰ τὴν ἀνατολικὴν ὄψιν τῶν θεμελίων τοῦ μεταξὺ τοῦ σηκοῦ καὶ προστώου διαχωριστικοῦ τοίχου, τμήματος καμπύλου τοίχου ἀνήκοντος προφανῶς εἰς καμπυλόγραμμον οἰκοδόμημα τῶν γεωμετρι-

κῶν χρόνων, ὡς μαρτυροῦν ὄστρακα μεγάλων ἀγγείων, ἀμφορέων κ.ἄ. τῶν τελευταίων γεωμετρικῶν χρόνων, εὐρεθέντα παρ' αὐτό. Διόλου ἀπίθανον τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο νὰ ἦτο ὁ ἀρχαιότατος ναός.

Ὅπως δὴποτε, ὁ ναός καθ' ὅλας τὰς περιόδους διετήρησε τὸ ἀρχαῖον ἐπίμηκες σχῆμα του, τὸ ὁποῖον ἀπαντᾶται πολὺ συχνὰ εἰς τοὺς βοιωτικὸς ναοὺς (Σ χ ε δ. 3).

Ἐκ τῶν ἐντός τοῦ ναοῦ εὐρημάτων σημαντικώτατα ὑπῆρξαν τὰ δύο γυναικεῖα ἀγάλματα, τὰ ὁποῖα σήμερον, μαζί μετὰ τὰ ἄλλα, κοσμοῦν τὸ νέον μουσεῖον Θηβῶν, τὸ ὑπερφυσικὸν δηλ. μεγέθους ἀγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος καὶ ἡ χαριτωμένη ἀρχαϊστικὴ Ἐκάτη, ἐξαιρετον ἔργον τῶν τελευταίων, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἑλληνιστικῶν χρόνων (Π ἰ ν. 164 α, β).

Ἐκ τῶν μικροτέρων εὐρημάτων ἄξιον μνείας εἶναι χαλκοῦν ἔλασμα μετ' ἐκτύπου κεφαλῆς Μεδούσης, ἰδιαιτέρως ἐκφραστικῆς, προερχόμενον ἐκ χαλκῆς περικεφαλαίας, τὸ ὁποῖον εὐρέθῃ ὀπισθεν τῆς τριγωνικῆς καμπυλοπλευροῦ βᾶσεως τοῦ αὐτοῦ.

Ἐπιγραφὰς ἔδωσε δύο ὁ ναός. Ἡ πρώτη, ἡ ὁποία εὐρέθῃ ἐκτισμένη εἰς τὸ δάπεδον τοῦ λουτροῦ, εἶναι κατ' οὐσίαν διπλῆ, χαραγμένη ἐπὶ ὑπομέλανος λίθου, καὶ προέρχεται ἀπὸ βᾶσιν, πιθανόν, ἀγάλματος. Τὸ κείμενον εἶναι:

*Ὁ δᾶμος Ταναγραίων Βάλακρον Βαλάκρον
τῶς θιῶς ἀρετᾶς ἔνεκα κῆ εὐνοίας. ἄς
ἔχων διετέλι ἐν τάν πόλιν. Λεύκιος Μόμμιος
Λευκίον, στρατηγός ὑπατος Ρωμαίων, τοῖς θεοῖς.*

Τὸ πρῶτον μέρος τῆς εἰς βοιωτικὴν διάλεκτον ἀποτελεῖ ἀφιέρωμα εἰς Μακεδόνα προφανῶς τοποτηρητὴν—τὸ Βάλακρος ἦτο σύννηθες μακεδονικὸν ὄνομα—τὸ δὲ δεύτερον εἰς τὸν νικητὴν τῶν Ἀχαιῶν Ρωμαίων στρατηγὸν Λεύκιον Μόμμιον (146 π.Χ.).

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη, εὐρεθεῖσα πρώτη, μᾶς ἐπροκάλεσε πολλὴν ἀπογοήτευσιν μετὰ τὴν γενικὴν τῆς ἀφιέρωσιν «τοῖς θεοῖς». Μετ' ὀλίγον ὁμῶς ἐντός τῆς ἐπιχώσεως τοῦ σηκοῦ εὐρέθῃ ἡ δευτέρα, χαραγμένη ἐπὶ τετραγώνου μαρμαρινῆς βᾶσεως, εἰς δευτέραν χρῆσιν, ἀγάλματος ἱερείας τοῦ ναοῦ.

Ἡ διαφωτιστικὴ αὕτη ἐπιγραφὴ, ἡ ὁποία διὰ πρώτην φοράν δίδει ἀκέραιον τὸ ἐπίθετον τῆς θεᾶς καὶ λύει ὀριστικῶς τὸ πρόβλημα τῆς θέσεως τοῦ ναοῦ καὶ ἐν γένει τῆς ἀρχαίας Αὐλίδος, ἔχει ὡς ἐξῆς:

*Μνάσων καὶ Ἀθηνῶ Ζωπυρεΐαν
τὴν θυγατέρα ἱερατεύσασαν Ἀρτέ-
μιδι Ἀυλιδαίᾳ.*

Ἀναζητοῦντες τὸν βωμὸν πρὸς Α. τοῦ ναοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν 8 περίπου μέτρων ἀπὸ τῆς εἰσόδου αὐτοῦ, ἀνεύρομεν τὴν Ἱεράν κρήνην, κτήριον ὑπόγειον τετραγωνικοῦ σχήματος, μὲ εἴσοδον ἀπὸ βορρᾶ, ἐκτισμένον διὰ πωρολίθων μεγάλων διαστάσεων, ὁμοίων πρὸς τοὺς πωρολίθους τοῦ προστώφου. Εἰς αὐτὴν κατερχόμεθα διὰ κλίμακος ἀποτελουμένης ἀπὸ ἑξ καλῶς μέχρι σήμερον σφζομένης βαθμίδας (Πί ν. 163 β, γ, Σχεδ. 2).

Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τῆς κρήνης εἶναι 1.80 × 1.80 μ., τὸ δὲ σφζόμενον ὕψος τῶν τοίχων 2 μέτρα.

Εἰς τὴν εἴσοδον τῆς κρήνης κατέληγε στενὴ λιθοστρωτος ὁδὸς, ἐκκινουσα ἐκ τοῦ εἰς ἀπόστασιν 70 περίπου μέτρων πρὸς τὰ βορειοανατολικά μυχῷ τοῦ λιμενίσκου τοῦ Μικροῦ Βαθέος (Σχεδ. 1), σήμερον ἐν μέρει κατακεχωσμένου καὶ δενδροφυτευμένου. Εἰς τὴν παρυφὴν τῆς λιθοστρώτου ὁδοῦ σώζεται κατὰ χώραν λίθος φέρων ἐγκύριον τὴν λέξιν ἸΟΡΟ. Νὰ ὑπῆρχεν ἄραγε καὶ δεύτερος στίχος μὲ τὴν λέξιν ΚΡΕΝΕΪ ;

Τὴν κρήνην περιέβαλλε προστατευτικὸς ἐκ πωρολίθων περίβολος, τμήματα τοῦ ὁποίου σώζονται μέχρι σήμερον, ἑκατέρωθεν δὲ τῆς εἰσόδου αὐτῆς ἀπεκαλύφθη ἄριστερὰ μὲν ὑποθεμελίωσις τετραγωνικοῦ βωμοῦ, δεξιὰ δὲ λίθινον, τετραγωνικοῦ ἐπίσης σχήματος, περίφραγμα ἀγνώστου προορισμοῦ. Κατ' ἀρχὰς ἐνομίσαμεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ βόθρου ἢ ἐσχάρας, ἀλλ' ἐν τὸς αὐτοῦ οὐδὲν ἄλλο πλὴν καθαροῦ χώματος καὶ δύο ἢ τριῶν νομισμάτων εὑρέθη. Νὰ περιέβαλλε ἄραγε ποτὲ τὸν κορμὸν τῆς ὀμηρικῆς πλατάνου ἢ τοῦλάχιστον τὴν θέσιν ὅπου αὐτὴ θὰ ὑψοῦτο σκιάζουσα τὴν ἱεράν πηγήν ; Εἰς τὸ Φλωρεντινὸν ἀνάγλυφον, τὸ ὁποῖον ἐπίσης θεωρεῖται ἀντίγραφον τοῦ πίνακος τοῦ Τιμάνθους, ἐνῶ ἡ Ἰφιγένεια ἀπάγεται πρὸς τὸν βωμὸν, ὁ ἐγκεκαλυμμένος Ἀγαμέμνων, στρέφωμεν πρὸς αὐτὴν τὰ νῶτα, ἴσταται ἐμπρὸς εἰς χονδρόκορμον δένδρον, πού παριστάνει ἀσφαλῶς τὴν περιφρημον πλατάνου.

Ἡ ἐπίχωσις τῆς κρήνης περιεῖχε πωρολίθους πεσμένους ἀπὸ τὰ ὑψηλότερα μέρη τῆς κρήνης, τεμάχια κλάδων καὶ ριζῶν μεγάλου, δένδρου ἄριστα διατηρούμενα ἐντὸς τῆς ὑπὸ τὴν στάθμην τοῦ ὕδατος ἐπιχώσεως, μικρὰ τεμάχια μαρμαρίνων ἀγαλμάτων καὶ ὀστρακα μεγάλων ἀγγείων διαφόρων ἐποχῶν. Τὸ σπουδαιότερον ὅμως κι-

νητὸν μας εὑρημα ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς κρήνης εἶναι μεγάλο τμήμα ἐνεπιγράφου στήλης τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, ἡ ὁποία σώζει 18 ἐν ὄλω στίχους τιμητικοῦ ψηφίσματος τοῦ Δήμου Ἐρετριέων διὰ κάποιον Εὐδήμον Εὐδήμου Ἀκαρνᾶνα, πού ἀπληθεύρωσεν αἰχμαλώτους Ἐρετριεῖς καὶ πολυειδῶς ἐβοήθησε τὴν πόλιν των.

Τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς ἔχει ὡς ἐξῆς² :

- 1 [Π]άνταινος Κλέακος εἶπεν
[Εὔδ]ημον Εὐδήμου Ἀκαρνᾶνα
[ἀν]θ' ὅσων διατελεῖ περὶ τὸν δῆ
[μον] Ἐρετριέων λέγων καὶ πράττων
5 [τὰ σ]υ[μφ]έροντα κωνείας παρεχόμενος
τῷ δεομένῳ τῶν πολιτῶν τῶν τε
αἰχμαλώτων τινὰς λελυμένους,
τισὶν δὲ καὶ χρήσιμος γεγεννημένος
[ἀ]νασωθῆν εἰς τὴν ἰδίαν, περὶ δὲ τούτων
10 [δ]εδόχθαι τῷ δήμῳ εἶναι πρόξενον
[καὶ] ἐδεργέτην τοῦ δήμου τοῦ Ἐρετριέων
[Εὔδ]ημον Εὐδήμου Ἀκαρνᾶνα αὐτὸν
[καὶ] ἐκγό[ν]ους καὶ εἶναι αὐτοῖς γῆς καὶ
[οἰκίας] ἐγκτη[σ]αι καὶ πρόσδοτον πρὸς τὴν
[βουλὴν] καὶ τὸν δῆμον ἐάν τινος δέωνται
[εἶναι] δὲ αὐτοῖς] καὶ προεδρί[αν] ἐ]ν πᾶσι
[τοῖς] ἀγῶσιν οἷς ἡ πόλις τίθη]σι καὶ ἀσπ[λ]ί
[αν] καὶ ἀσφάλειαν καὶ κατὰ γῆ[ν]

Τὸ τιμητικὸν αὐτὸ ψήφισμα τοῦ δήμου τῶν Ἐρετριέων εἰς τὸν χρόνον τῆς Βοιωτικῆς Αὐλίδος ξενίζει κάπως. Ὅταν ὁμοῦ ἀναλογισθῶμεν τὴν πανελλήνιον φήμην, ἡ ὁποία, ἀπὸ τῶν ὀμηρικῶν ἤδη χρόνων, περιέβαλλε τὸ ἱερόν τῆς Ἀρτέμιδος, φθάνομεν εὐκόλως εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι πλὴν τοῦ πρωτοτύπου, τὸ ὁποῖον θὰ ἐστήθη εἰς Ἐρέτριαν, οἱ κάτοικοι τῆς Εὐβοικῆς πόλεως ἔστησαν, χάριν εὐρυτέρας δημοσιότητος, ἐν ἀντίγραφον αὐτοῦ εἰς τὸ πολυσύχναστον βοιωτικὸν ἱερόν.

Βορειοανατολικῶς τῆς Κρήνης καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῆς περὶ τὰ 50 μέτρα ἤρχισεν ἀποκαλυπτόμενον συγκρότημα κτηρίων, ἀνηκόντων πιθανῶς εἰς τὰ καταστήματα τοῦ λιμένος. Ἡ ἀνασκαφὴ ὅμως ἐδῶ δὲν ἐπροχώρησεν ἀκόμη ἀρκετά, ὥστε νὰ μᾶς δώσῃ ὀριστικὰ συμπεράσματα. Τὸ αὐτὸ ἴσχυται νὰ λεχθῆ καὶ διὰ τὰ πρὸς βορρᾶν τοῦ ναοῦ διὰ δοκιμαστικῶν τάφρων ἀποκαλυπτόμενα θεμέλια οἰκοδομημάτων (Πί ν. 162 β, Σχεδ. 1).

Ὅσον διὰ τὸν κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ κραπέδου τῆς σημερινῆς ὁδοῦ, ἐπίσης πρὸς βορρᾶν

2. Διὰ περισσώτερας λεπτομερείας βλ. ΠΑΕ 1958.

τοῦ ναοῦ, ἀποκαλυπτόμενον μακρὸν ἀναλημματικὸν τοίχον, μήκους μέχρι τοῦδε ἀνασκαφέντος 30 καὶ πλέον μέτρων, δυνάμεθα μετὰ πιθανότητος νὰ εἰπώμεν, ὅτι εὐρίσκεται εἰς στενὴν σχέσιν μετὰ τὸν ναόν, ἀποτελῶν ἴσως τὸν προστατευτικὸν περίβολον τοῦ ἱεροῦ ἄλλους καὶ « τοῦ ἀνθόσπαρτου κήπου », ποῦ τραγουδοῦν οἱ ποιηταὶ (Εὐριπ. Ἴφ. ἐν Αὐλ. στίχ. 185, 1464, 1544).

Τὰ πρὸς νότον τοῦ ναοῦ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν ἐτῶν 1958, 1959, 1960 καὶ 1961 ἀνασκαφέντα κτήρια εἶναι: πρῶτον, ἀπὸ νότου καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ ναοῦ 50 περίπου μέτρων μέγα ὀρθογώνιον οἰκοδόμημα μετὰ μεγάλα καὶ μικρότερα διαμερίσματα (Μ ἐπὶ τοῦ Σχ ε δ. 1), τὸ ὅποιον ἀνομάσαμεν Καταγωγίον (Π ἰν. 163 α) Ἐν, τὸ μεγαλύτερον, τῶν δωματίων μετὰ τὸ μεγαλοπρεπὲς κατώφλιον τῆς εἰσόδου του, τὴν χαρακτηριστικὴν, πλησιέστερα πρὸς τὴν μίαν πλευρὰν, θέσιν τῆς θύρας καὶ τὰς διαστάσεις αὐτοῦ, νομίζομεν ὅτι δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὡς ἐνδεκάκλινον τράπεζαν, τὰ πρὸς ἀνατολὰς μικρότερα καὶ ἀκανόνιστα δωμάτια ὡς βοηθητικὸς χώρος καὶ μαγειρεῖον, ἴσως δύο ἀκόμη τραπέζας καὶ τὰ ὑπόλοιπα ὡς ὑποδωμάτια τοῦ ξενώου. Τὰ τελευταῖα αὐτὰ εἰς μίαν γωνίαν τῶν ἔχουν μικρὰν διαστάσεων κατασκευάσμα μετὰ καμπύλην τὴν πλευρὰν του τὴν φθάνουσαν ἀπὸ τοῦ ἐνὸς μέχρι τοῦ ἄλλου τοίχου. Θὰ ἐνόμιζε κανεὶς ὅτι πρόκειται περὶ ἐστίας ἢ ἱπνῶν, ἀλλὰ τὸ ἐντὸς αὐτῶν χῶμα ἦτο ἀπολύτως καθαρὸν χωρὶς ἴχνος τέφρας ἢ αἰθάλης. Τὸ κτήριον ὁμοιάζει πρὸς ἄλλας εἰς τὰς Ἀθήνας, τὴν Ἀττικὴν ἐν γένει, τὴν Δῆλον, τὴν Ὀλυμπον καὶ ἀλλαχὸ ἀνασκαφείσας πολυτελεῖς οἰκίας, τὰ δὲ ἐντὸς αὐτοῦ κινητὰ εὑρήματα ὑπῆρξαν κυρίως ἀγγεῖα, μαγειρικὰ σκευὴ καὶ ἄλλα οἰκιακὰ ἀντικείμενα, ὡς λ.χ. τμήμα πηλίνου νεροχύτου, πλάξ ἐκ σκληροῦ λίθου μετὰ χεράγματα εἰς σχῆμα « ψαροκόκκαλον » διὰ τὴν τριβὴν δημοτικῶν ἢ ὄσπριων, καὶ πίθιοι ἢ ὀξυπύθμενοι ἄμφορες, ἐξ ἐνὸς τῶν ὁποίων παρελάβομεν καὶ παρεδώσαμεν πρὸς ἐξέτασιν μέρος διασωθέντος σκληροῦ ἰζήματος. Ἡ ἀνάλυσις θὰ μᾶς δείξῃ ἂν ὁ ἄμφορες περιεῖχε οἶνον, μέλι, ἔλαιον ἢ ἄλλην ρευστὴν οὐσίαν.

Τὰ ἀμέσως πρὸς βορρᾶν τοῦ Καταγωγίου δύο, ἐπίσης μεγάλα, οἰκοδομήματα, τὸ Π καὶ Ν τοῦ Σχ ε δ. 1, καθὼς καὶ τὸ τελευταῖον μετὰξὺ αὐτῶν καὶ τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τοῦ ναοῦ ἀνασκαφέν μικρότερον Λ, εἶναι εὐρύχωρα καὶ καλῶς ὀργανωμένα ἐργαστήρια ἀγγειοπλαστικῆς καὶ κοροπλαστικῆς, ὡς συνάγομεν ἐκ τῆς ἀποκαλύψεως καλῶς σωζομένου κεραμικοῦ κλιβάνου, μετὰ

μεγάλῃς κτιστῆς πρὸ αὐτοῦ ἐργαστηριακῆς τραπέζης, καὶ πλήθους ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ κλιβάνου ἀγγείων, σκευῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ οἰκιακῆς χρήσεως, τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, εἰς τὸ κτήριο Ν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ μετὰξὺ τοῦ Μ καὶ Ν κτήριο Π ἀπεκαλύψαμεν ἐπίσης παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ κεντρικοῦ του διαμερίσματος μεγάλην λιθόκτιστον ἐργαστηριακὴν τράπεζαν, ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ κτηρίου Ν, εἰς δὲ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν του μεγάλον σωρὸν κεραμικοῦ πηλοῦ, χρώματος κιτρινωποῦ, ἐκ τοῦ χρησιμοποιουμένου εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ἀγγείων καὶ εἰδωλίων. Ὑπολείμματα ὁμοίου πηλοῦ εὑρομεν καὶ εἰς τὸ κτήριο Λ. Τέλος, παρὰ τὴν εἰσόδον τοῦ κτηρίου Π ἀπεκαλύψαμεν καὶ ἐκαθαρίσαμεν φρέαρ ποσίμου ὕδατος βάθους 5,20 μ., ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ ὁποίου ἐξήχθησαν ἀφθονα ὄστρακα, ὄστὰ ζῶων καὶ τεμάχια ξύλων.

Ἐκ τῶν κινήτων εὐρημάτων τῶν τριῶν αὐτῶν κτηρίων: ἀγγείων, εἰδωλίων, οἰκιακῶν σκευῶν, βάσεων λύχνων, ἐνσφραγίστων κεράμων κλπ., ἐκτὸς ὠρισμένων κομψῶν κεφαλῶν, ἰδιαίτερος ἐνδιαφέροντα εἶναι: σύμπλεγμα ἐνηγκαλισμένων μορφῶν, Ἐρωτος πιθανόν καὶ Ψυχῆς, μικρὸν πηλινον προσωπεῖον, πηλινὴ μήτρα ἀνδρικής πωγωνοφόρου μορφῆς μετὰ ὠτων ὄνου καὶ κεράτων, ἐκ τῶν χρησιμοποιουμένων πρὸς διακόσμησιν πυραύλων καὶ ἄλλη ἐπίσης πηλινὴ μήτρα μετὰ παράστασιν τριῶν μορφῶν: μίαν κεντρικῆς γυναικείας μετὰ κύκλον καὶ ἐντὸς αὐτοῦ μόδιον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, μίαν γενειοφόρου ἀριστερά, ἀνδρὸς ὠρίμου, μετὰ τὴν κεφαλὴν ἐν μέρει κεκαλυμμένην διὰ πέπλου καὶ μίαν τρίτης νεαρῆς γυναικὸς ἢ ἐφήβου δεξιά. Ἡ τελευταία εἶναι ὀλίγον δυσδιάκριτος, ὅπως δυσδιάκριτος εἶναι καὶ ἡ κάτωθεν τῆς κεντρικῆς μορφῆς παράστασις. Νὰ πρόκειται ἄραγε περὶ συμπλέγματος Σελήνης, Ὀκεανοῦ καὶ Ἐνδυμίονος;

Ἡ ἀποκάλυψις ἐργαστηρίων κεραμικῆς τῶσον πλησίον τοῦ περιφήμου ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξενίση, διότι δὲν εἶναι τοῦτο μοναδικὸν παράδειγμα. Τελευταίως μάλιστα εἰς τὴν Ἐρέτριαν ἢ συνάδελφος Δις Ἰωάννα Κωνσταντίνου ἀπεκάλυψε παρόμοια ἐργαστήρια εἰς ἐλαχίστην ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ μεγαλοπρεποῦς ναοῦ τοῦ Δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος (ΠΑΕ 1955 σ. 127-130 καὶ 1956 σ. 105-109).

Τὰ ἐργαστήρια αὐτὰ πολὺ πιθανόν νὰ ἀπετέλουν ἐξαρτήματα τοῦ ἱεροῦ. Γνωρίζομεν ἄλλωστε ἐκ τῆς φιλολογικῆς παραδόσεως, ὅτι ἡ κεραμικὴ ἀπετέλει τὸν σπουδαιότερον οἰκονομικὸν πόρον τῆς μικρᾶς Ταναγραϊκῆς πόλεως. Ὁ

Πανσανίας (IX, 19, 8) λέγει: *Ἐν τῇ Αὐλίδι οἰκοῦσαν οὐ πολλοί, γῆς δὲ εἰσαν οὐ-
τοι κεραμεῖς, ὁ δὲ Πλούταρχος, ὁ ὅποιος φαί-
νεται τὴν ἐγνώριζε καλῶς, εἰς τὸ «Περὶ τοῦ μὴ
δεῖν δανεῖσθαι» (2,5) τὴν ἀποκαλεῖ ὠραίαν
Αὐλίδα καὶ ἐπαινεῖ τὴν κεραμεικὴν τῆς «τὴν δὲ
Τράπεζαν», λέγει, «ἡ καλὴ Αὐλὶς... ἀντικοσμῆσει
τοῖς κεραμεῖσι, καθαρωτέροις οὐσι τῶν ἀργυ-
ρῶν».*

Τέλος, ἔρευνῶν διὰ δοκιμαστικῶν τάφρων εἰς
τὴν ἔναντι τοῦ ναοῦ καὶ πρὸς ἀνατολὰς αὐτοῦ
ὑπάρειαν τοῦ λόφου τῆς μυκηναϊκῆς ἀκροπόλεως
(Πίν. 163 α), τὴν ὁποῖαν σήμερον οἱ ἐντόπιοι ἀ-
ποκαλοῦν Νησί ἢ Γελαδοβούνη, μετὰ τὴν ἐλπίδα νὰ
εὕρω θέατρον, ἀπεκάλυψα τμήματα μακρῶν τοίχων
διὰ μεγάλων λίθων ἐκτισμένων, οἱ ὅποιοι, ὡς
συνάγω ἐκ τῶν πέριξ αὐτῶν εὐρεθέντων ὀστράκων,
θὰ πρέπει νὰ ἀνήκουν εἰς τοὺς ὑστεροελλαδικούς
χρόνους. Ἡ ἀνασκαφὴ ὅμως ἔμεινε ἡμιτελής
καὶ χρειάζεται νὰ ἐκτελεσθῆναι καὶ προσεκτι-
κὴν ἔρευναν. Ἡ μόνη παρατήρησις, τὴν ὁποῖαν
ἠμποροῦμεν μετὰ βεβαιότητος νὰ διατυπώσωμεν,
εἶναι ὅτι τοῦ μακροτέρου ἐξ αὐτῶν τῶν τοίχων
τὰ πρὸς βορρᾶν καὶ νότον ἄκρα κάμπτονται πρὸς
τὰ βορειοδυτικὰ, ὡς ἔαν ἐπρόκειτο νὰ περιβάλλου-
σαν προστατευτικῶς τὴν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ
ναοῦ ἔκτασιν.

Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὅλα τὰ ἄλλα κτίσματα τῆς Αὐ-
λίδος, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ναοῦ, συγ-
κλίνουν ὀφθαλμοφανῶς πρὸς ἓν σημεῖον—αὐτὸ
γίνεται ἀντιληπτὸν καὶ ἐπὶ τοῦ Σχεδίου I καὶ
ἀκόμη περισσότερο, ἐάν κανεῖς ἀπὸ ὑψηλά, ἀπὸ
τὴν κλιτῶν τῆς μυκηναϊκῆς ἀκροπόλεως, ρίψη
βλέμμα εἰς τὰ ἔρειπια—θὰ πρέπει νὰ υποθέσωμεν,
ὅτι ἐδῶ κάπου περὶ τὴν Ἰεράν κρήνην θὰ ἦτο τὸ
ἀρχαιότερον καὶ σεβαστότερον κέντρον τῆς λα-
τρείας.

Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ἀρχαίας Αὐλίδος πολὺ ἀκό-
μη ἀπέχει τοῦ νὰ ἔχη ὀλοκληρωθῆ. Πλούσια βε-
βαιῶς ὑπῆρξαν μέχρι τοῦδε τ' ἀποτελέσματα τῶν
ἐρευνῶν μας, πολλὰ ὅμως ἀκόμη ὑπολείπονται,
ὡς μαρτυροῦν οἱ πέριξ τοῦ ἔρειπιῶνος καὶ εἰς
μεγάλῃ ἀκτῖνῃ διάσπαρτοι λίθοι ἀρχαίων οἰκο-
δομημάτων.

Καὶ ἡ ἀνασκαφὴ τῶν ὑστεροελλαδικῶν τοί-
χων πρέπει νὰ συμπληρωθῆ, καὶ ἡ μυκηναϊκὴ
ἀκρόπολις μετὰ τὴν τριπλοῦν πρὸς νότον περιβολὸν
τῆς νὰ ἐρευνηθῆ. Ἀκόμη, ἡ ἀνασκαφὴ θὰ πρέπει
νὰ ἐπεκταθῆ καὶ εἰς τὰ πρὸς δυσμὰς τῆς σιδη-
ροδρομικῆς γραμμῆς καὶ σήμερον ἀκόμη ὀρατὰ
πυκνὰ λείψανα ἀρχαίων οἰκοδομημάτων, καθὼς
καὶ εἰς τὴν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου ἱστορι-
κῆν τῆς Αὐλίδος ἀκρόπολιν, ὅπου σώζεται ὀλό-

κληρος σχεδὸν ὁ περιβολὸς μετὰ τὰς πύλας τοῦ.
Τοῦτο ἴσως τὴν σώση ἐκ τῆς ἐπαπειλουμένης
ὑπὸ τοῦ Ἐργοστασίου Τσιμέντων καταστροφῆς.

Ἄλλ' ἐκεῖνο ποῦ προέχει καὶ θὰ ἐπιδιώξωμεν
κατὰ τὴν προσεχῆ ἀνασκαφικὴν περίοδον, εἶναι
νὰ ἀπελευθερώσωμεν καὶ ἀνασκάψωμεν τὰ ὑπὸ
τὴν δημοσίαν ὁδὸν, μεταξὺ ναοῦ καὶ κρήνης, ἀ-
σφαλῶς ὑπάρχοντα ἀρχαῖα λείψανα, ἐνεργοῦν-
τες διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν ἐκεῖθεν τῆς ὁδοῦ καὶ
τὴν χάραξιν νέας ἀνατολικῆς ἑπιπέδου παρακαμπτη-
ρίου, κατὰ μῆκος τῆς ὑπὸ τῆς Ἐταιρείας δημι-
ουργηθείσης δεινδροστοιχίας.

I. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

*

ΕΥΒΟΙΑ

ΕΡΕΤΡΙΑ¹

Ναὸς Ἀπόλλωνος Δαφνηφόρου²

Εἰς τὸν ναὸν ἐγένετο μικρὸς καθαρισμὸς τοῦ
πέριξ χώρου. Ἡ ἀβεβαιότης περὶ τὸ πλήρως ἀνε-
σκαμμένον τμήμα αὐτοῦ καθιστᾷ δύσκολον
οἰανδήποτε ἐργασίαν.

Σημαντικὸν διὰ τὸν ναὸν εὕρημα, ἐξ ἄλλου

1. Ἡ Ἐρέτρια, σωζομένη πλήρως μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ
αἰῶνος μας, ἔχει σχεδὸν ἐξαφανισθῆ, κατὰ μέγα αὐτῆς
τμήμα. Ἡ οἰκοδομικὴ πίεσις αὐξάνει κατὰ γεωμετρικὴν πρόο-
δον, καὶ μόνον διὰ τοῦ συνεχῆς καὶ ἀπολύτου ἐλέγχου τῆς
Ἐπιτροπῆς εἶναι δυνατόν νὰ περισωθῶν τὰ ἐναπομείναντα
λείψανα.

Ἡ ἀπόλεια τῆς ἀρχαίας πόλεως ὀφείλεται εἰς τὴν ἔλλειψιν
συστηματικῆς παρακολούθησως τῶν κατοικῶν κατὰ τὴν
ἐκτέλεσιν οἰκοδομικῶν ἢ καλλιεργητικῶν ἐργασιῶν. Ἐνεκα
τούτου σήμερον ἐν Ἐρετρίᾳ, ἀρχαῖα σφῆζονται μόνον εἰς
τὰ δημόσια ἢ κοινοτικὰ κτήματα, ἐνθὲ τὰ ἐντὸς τῶν ἰδιωτικῶν
ἔχουν καταστροφῆ σχεδὸν ὀλοσχερῶς.

Ἄλλος λόγος εἶναι ἡ ἀμέλεια κατὰ τὸ παρελθὸν περὶ τὴν
δημοσίευσιν τῶν ἀνασκαφῶν καὶ εὐρημάτων καὶ ἡ ἔλλειψις
πλήρους σχεδίου τῆς πόλεως. Τὸ ρυμοτομικὸν σχέδιον τῶν
Βαυαρῶν τοῦ 1834 ὅχι μόνον εἶναι ἀπρηχαιωμένον ἀλλὰ καὶ
σφάλεται τὸ πλεῖστον.

Αἱ ἐπόμενα σελίδες σκοποῦν ἔχειν νὰ δώσουν μίαν «βι-
βλιογραφικὴν» σκιαγράφην τῶν μνημείων τῆς Ἐρετρίας
χωρὶς νὰ θίγουν τὰ ὑπάρχοντα προβλήματα. Ἐκτενὴς μελέτη
τοῦ ὑπογράφοντος περὶ τῆς τοπογραφίας τῆς Ἐρετρίας καὶ
τοῦ Μουσείου τῆς θέλει δημοσιεῦθαι προσεχῶς. Γενικὴν περὶ
Ἐρετρίας βιβλιογραφίαν δύναται τις νὰ ἴδῃ εἰς τὸν τόμον XII,
9 τῶν IG ὑπὸ Ziebarth. Εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ὑπάρχουν δύο
σύντομα μελετήματα, ἐκλαϊκευτικὸν χαρακτῆρος. Φάνη
Μιχαλοπούλου, Χαλκίδα—Ἐρέτρια, Ἀθήνα 1954 καὶ Δη-
μητρίου Παπαδήμου, Εὐβοικὰ—Ἐρέτρια, Ἀθήνα—Ὀκτώ-
βριος 1959, ἐκδόσις Ἐνσώσεως Ὀρειβατῶν Φυσιολατρῶν.

2. Κ. Κουρουγιάντης, ΠΑΕ 1899, 34, 36· ΠΑΕ 1900,
53 - 54. ΠΑΕ 1908, 227· ΠΑΕ 1910, 267· ΑΕ 1911, 1 εἰκὼν 1·
Antike Denkmäler III, πίν. 27 - 29· R. C. Bosanquet
JHS 1900, 176· I. Κωνσταντίνου, ΠΑΕ 1952, 125· ΠΑΕ
1955, 125· ΒC II 1952, 223.

Γλᾶ (Ἄρνη) Κοπαΐδος: Ἡ ἀνατολ. πτέρυξ τοῦ ἀνακτόρου μετὰ τὸν καθαρισμὸν,
β. Τὸ ἐκ πωρολίθου ἱερὸν κέρας

ΙΩ. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

Γλά (Ἄρνη) Κοπαίδος: α. Κέραμοι ἀποθηκευμένοι ἔξω τοῦ πέμπτου διαμερίσματος τοῦ συγκροτήματος 2 παρά τὴν ΒΑ. αὐτοῦ γωνίαν, β. ἼΑπομις ἀπὸ Β. τῶν τριῶν ὑποστυλῶν αἰθουσῶν μετὰ τῆς προστατευτικῆς τῶν τοίχων ζώνης καὶ τοῦ πρὸς Δ. αὐτῶν στενοῦ πλακοστρώτου δρόμου

ΙΩ. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

Γλα (Ἄρνη) Κοπαΐδος: α. Ὁ διάδρομος, ὁ πρόδομος καὶ τὸ μέγαρον τῆς Β. πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου μετὰ τοῦ κατωφλίου τῆς τριθύρου εἰσόδου του, β. Τὸ Ε, δωμάτιον-μέγαρον, καὶ ὁ εἰς αὐτὸ ἀπολήγων πλακόστρωτος δρόμος

ΙΩ. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

Αΐλις: α. Ἐποικίς τοῦ Εὐβοϊκοῦ μετὰ τοῦ λιμένος «Μικρὸ Βαθύ». Κάτω δεξιὰ ἡ περιοχὴ τῶν ἀνασκαφῶν,
β. Ὁ ναὸς τῆς Ἄρτεμιδος

ΙΩ. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

Αΰλις: α. Ὁ ναός τῆς Ἀρτέμιδος ἀπὸ Δ., β. Ὁ ναός καὶ τὰ πρὸς Β. αὐτοῦ κτίσματα

ΙΩ. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

Αύλις: α. 'Ο ναός της Ἀρτέμιδος (ἀριστερά) καὶ τὰ πρὸς Ν. αὐτοῦ κτίσματα. Εἰς τὸ βάθος ἡ μυκηναϊκὴ ἀκρόπολις, β. Ἡ κρήνη μετὰ τῆς κλίμακος αὐτῆς· ἄποψις ἀπὸ Ν., γ. Ἡ αὐτὴ κρήνη· ἀριστερὰ ὑποθεμελίωσις βωμοῦ· δεξιὰ ἀγνώστου προορισμοῦ λίθινον περίφραγμα

ΙΩ. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

Αύλις: α-β. Τὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ναοῦ τῆς Αὐλιδείας Ἀρτέμιδος, ὡς ἦσαν ἐκτεθειμένα εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Χαλκίδος. Εἰς τὸ μέσον ἡ ὑπερφυσικοῦ μεγέθους Ἀρτεμις, ἀριστερά ἡ ἀρχαῖστικὴ Ἑκάτη
ΙΩ. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ